

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 หลักการ แนวคิด และทฤษฎี

ผู้วิจัยได้นำหลักแนวคิด และทฤษฎีในการเข้าไปศึกษาปัจจัยในการสร้างทุนทางสังคม ทุนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของ ชุมชนบ้านร่องกาศได้ ในครั้งนี้ได้แก่

- 2.1.1 หลักการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม
- 2.1.2 หลักจิตวิทยาสิ่งแวดล้อม
- 2.1.3 แนวคิดการรวมกลุ่ม การมีส่วนร่วม การสร้างจิตสำนึก
- 2.1.4 หลักการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 2.1.5 หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
- 2.1.6 แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.1.7 แนวคิดภาวะผู้นำ

2.1.1 หลักการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

การจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมเป็นกระบวนการจัดการที่นำไปสู่จุดมุ่งหมายให้มนุษย์ อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมโดย รู้จักใช้ รู้จักถนอมใช้แต่น้อย แต่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดอาศัยมนุษย์เป็น ศูนย์กลางการจัดการ ได้มีแนวคิดและหลักการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่สำคัญ ดังนี้

ประหยัด ปานดี (2550) ให้ความหมายหลักการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมคือ การศึกษาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมโดยเน้นการศึกษา วิเคราะห์ลักษณะ รูปแบบ ตลอดจน กระบวนการจัดทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมโดยภาครัฐ ภาคประชาชน ปัญหาความเสื่อมโทรมของ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากผลของการพัฒนา ที่มีผลกระทบต่อจัดการทรัพยากรและ สิ่งแวดล้อมทั้งในระดับประเทศ ระดับภูมิภาค และระดับท้องถิ่น แก่เหตุโดยให้ความสำคัญระหว่าง มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยเน้นระบบคุณค่า หลักการพื้นฐานบางประการในระบบคุณค่าของเรา กลายเป็นอุปสงค์สำคัญ วิกฤตสิ่งแวดล้อม สังคม ต้องทบทวนหลักการสร้างสมัยใหม่ และ “ค้นหา กรอบความคิดใหม่” ที่ช่วยให้สังคมประพฤติดอย่างมีจริยธรรม หรือเป็นผู้มีศีลธรรมมากขึ้น

การแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ และปลายเหตุโดยเน้นระบบคุณค่า ได้แสดงให้เห็นเช่นเดียวกันกับแนวคิดการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมของ ศาสตราจารย์ ดร.มนัส สุวรรณ ท่านนี้

มนัส สุวรรณ (2548) ที่ให้ความหมายกระบวนการจัดการมีเป้าหมาย คือ การเพิ่มศักยภาพและความสามารถของมนุษย์ เพื่อให้ได้อยู่กับสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน โดยมุ่งเน้นสิ่งสำคัญ 3 ประการ คือ 1) ความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม เน้นการเสริมสร้างความเข้าใจอย่างถ่องแท้ เป็นการสร้างปัญญาให้มนุษย์ 2) เจตคติ หรือจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม เน้นให้เห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อม หวงแหน มีสติรู้รับผิดชอบสิ่งแวดล้อม 3) ทักษะและการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม เน้นการสร้างเสริม วิเคราะห์ และแก้ไขและแนะนำไปใช้ให้เกิดผลดี การจัดการที่สามารถนำไปใช้ให้บังเกิดในทางปฏิบัติ เพื่อให้สังคมแต่ละสังคมเป็นสังคมที่ยั่งยืน โดยใช้หลักการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ เรียกว่าป้องกัน กลไกสำคัญคือการให้กระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา และหลักการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ โดยเน้นการจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งสำคัญโดยได้แสดงให้เห็นในกรอบการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ และปลายเหตุ โดยมีหลักการจัดการที่ตัวมนุษย์ และสิ่งแวดล้อมได้เสนอให้เห็นในเป็นแนวทางนำไปสู่การสร้างสังคมที่ยั่งยืน ได้ดังนี้

แผนภาพ 1.1 หลักการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

*ที่มา: มนัส สุวรรณ. การจัดการสิ่งแวดล้อม หลักและแนวคิด (2549)

ประสาน ดังสิกบุตร (2543) กล่าวว่าจากการเน้นที่ระบบคุณค่าทำให้เกิดการนำหลักของการจัดการที่ทรัพยากรมาเป็นแนวทางการพัฒนาและการจัดการสิ่งแวดล้อมแนวใหม่ ความก้าวหน้าของสังคมมนุษย์ขึ้นกับความช่างประดิษฐ์เครื่องมือทางเทคโนโลยี และความสามารถในการสร้างความร่วมมือกันทำงาน คุณภาพของงานที่เราสร้างขึ้นถือว่าเป็นความสำเร็จของการพัฒนาและความก้าวหน้าในสิ่งแวดล้อมที่สามารถควบคุม ป้องกันมิให้เกิดมลพิษในน้ำและอากาศ เช่น การควบคุมการใช้พลังงานและวัตถุดิบในการผลิตให้เกิดประโยชน์สูงสุด การใช้เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพที่มีความก้าวหน้ามาก แต่สิ่งเหล่านี้ยังไม่เพียงพอ ความล้มเหลวในการจัดการสิ่งแวดล้อมยังคงปรากฏอยู่ การพัฒนาและการจัดการสิ่งแวดล้อม เป็นเรื่องแยกจากกันไม่ได้ มีความเกี่ยวเนื่องกัน การพัฒนาไม่สามารถรับประกันได้ว่าจะไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมให้เสียหาย สิ่งแวดล้อมจะถูกป้องกันเมื่อการสร้างความเจริญเติบโต การพัฒนาต้องนับราคาของสิ่งแวดล้อมรวมเข้าไปด้วย

ประเวศ วะสี (2547) ได้เสนอว่า ความคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นฐานแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงระหว่างการดำเนินวิถีชีวิตของชาวบ้านที่สัมพันธ์กับการจัดการสิ่งแวดล้อม การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชุมชนในระบบการผลิต การเกษตรกรรมซึ่งมีการส่งสมองค์ความรู้ ปรับปรุงเรียนรู้ร่วมกัน ตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และพัฒนาการทางสังคมที่สร้างร่วมกันมา จนกลายมาเป็นวัฒนธรรมที่สามารถถ่ายทอด เรียนรู้ ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน มีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกันมีจิตใจที่มีความรักมีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างจะเรื่องเรื่องใดก็ตามมีการจัดการเข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ

2.1.2 หลักจิตวิทยาสิ่งแวดล้อม

การเข้าไปศึกษาวิจัยพฤติกรรมของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมนั้น สิ่งที่ผู้วิจัยจะต้องพบเจอกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปในการสำรวจสภาพแวดล้อมภาคสนาม การพบกับประชากรที่แตกต่าง พฤติกรรมที่แตกต่าง การนำหลักจิตวิทยาเข้ามาช่วยในการวิเคราะห์สาเหตุ พฤติกรรมที่มีและที่เปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมที่ขึ้นอยู่กับพื้นที่ศึกษา การใช้หลักจิตวิทยาสิ่งแวดล้อมมีหลักดังนี้

กรณีการ์ ภูประเสริฐ (2548) การเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและข้อมูลข่าวสารทางสิ่งแวดล้อมที่กำลังแก้ไขปัญหาหรือกำลังมีบทบาทกับตัวมนุษย์ เมื่อปัญหาที่กำลังแก้และเผชิญอยู่ไม่ว่าจะเป็นโลกภายในหรือทั่วโลกต้องมีการจัดการ จิตวิทยาสิ่งแวดล้อมจึงเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อม

และพฤติกรรมมนุษย์ การพัฒนาเป็นไปตามกลไกทางธรรมชาติของมนุษย์ที่จำกัดไว้ และการมองไปที่การเรียนรู้จากหลายๆ สาขาวิชา การอาศัยวิธีการและทฤษฎีผ่านทางวินัย จิตวิทยา สังคมวิทยา ชีววิทยา และนิเวศวิทยา เป็นการกำหนดวิจัยภาคสนาม เพื่อศึกษาสิ่งแวดล้อมกับพฤติกรรมที่แสดงออก

สมชาย เทียวกุล (2549) ได้เสนอ หลักจิตวิทยาสิ่งแวดล้อม คือ การศึกษาความสัมพันธ์อย่างผสมผสานระหว่างพฤติกรรมและประสบการณ์ของบุคคลกับสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นและสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ จิตวิทยาสิ่งแวดล้อมเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมสองระดับ คือ ในระดับแรก เกี่ยวพันในระดับอารมณ์และพฤติกรรม เราทำสิ่งต่างๆ ไปตามบริบทของสิ่งแวดล้อมนั้นๆ สิ่งแวดล้อมที่ทำให้เกิดการรับรู้ ตีความหมายและการตอบสนอง ในระดับที่สอง เกี่ยวพันกับผลที่ตามมาจากการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งต่อสิ่งแวดล้อมนั้นๆ เช่น มลภาวะ ลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป ฯลฯ

ศักดิ์ไทย สุรกิจบวร (2545) กล่าวถึงการนำเอาหลักจิตวิทยาสิ่งแวดล้อมไปใช้ในการศึกษาพฤติกรรมกลุ่ม (group behavior) คือ การศึกษาพฤติกรรมของคนที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่มที่ต้องแสดงร่วมกัน (together) เช่น การเดินขบวน การประชุม การประชุม การรวมกลุ่มเป็นพฤติกรรมที่เป็นความต้องการของมนุษย์โดยทั่วไป กลุ่มจึงมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการดังกล่าว โดยสร้างแบบแผนพฤติกรรมขึ้นมาตอบสนองความต้องการ ในบรรดาแบบแผนของพฤติกรรมทั้งหลายก็มีปทัสถานทางสังคม (social norms) ซึ่งสมาชิกต้องทำตามแล้วสังคมยอมรับให้เข้าร่วมได้ การศึกษาว่าปทัสถานทางสังคม เกิดขึ้นได้อย่างไร มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลอย่างไร และมีผลกระทบกระเทือนต่อพฤติกรรมระหว่างบุคคลอย่างไร การเข้าไปมีส่วนร่วมในกลุ่มมีอยู่หลายระดับ แต่ละระดับมีผลต่อพฤติกรรมของคนแตกต่างกันไป โดยทั่วไปแล้วการเข้าไปมีบทบาทในกลุ่มพฤติกรรมของคนเปลี่ยนแปลงตามพฤติกรรมกลุ่มซึ่งขึ้นอยู่กับหลายลักษณะ ขึ้นอยู่กับตัวแปร เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ขนาดของกลุ่ม ในขณะที่เดียวกันบุคคลก็มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของกลุ่มด้วย ซึ่งพฤติกรรมกลุ่มมีผลมาจากพฤติกรรมของบุคคลและสภาพแวดล้อมด้วย

พฤติกรรมและประสบการณ์ของบุคคลกับสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นและสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ การมีปทัสถานทางสังคมนำไปสู่การรวมกลุ่มเพื่อมีส่วนร่วมโดยพฤติกรรมที่แสดงออกส่วนบุคคลนั้นจะเกิดการเปลี่ยนแปลงเมื่ออยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นการรวมกันเพื่อกระทำอะไรบางอย่างร่วมกันนำไปสู่กระบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์ กับสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่แนวความคิด การรวมกลุ่ม

2.1.3 แนวคิดการรวมกลุ่ม การมีส่วนร่วม การสร้างจิตสำนึก

การพัฒนาแนวทางการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมไม่ว่าด้านกายภาพ ชีวภาพ จะต้องมีการจัดการ โดยมนุษย์ให้เข้ามามีส่วนในการใช้ซ้ำ (reuse) ลดการใช้ (reduce) เลิกใช้ (reject) การซ่อมแซม (repair) และนำกลับมาใช้ใหม่ (recycle) ตามหลัก (5R) การจัดการด้านสิ่งแวดล้อมจะไม่สามารถบังเกิดผลและเป็นที่ยอมรับหากขาดหลักในการสร้างการมีส่วนร่วมในทรัพย์สิน (common light) การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยมีหลักและแนวทางต่างๆ ที่นำไปสู่ การเพิ่มทุนทางสังคม ทุนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อไปสู่จุดหมายที่ยั่งยืน

พิสมัย วิบูลย์สวัสดิ์ และคณะ (2527) เสนอถึงการรวมกลุ่ม เพื่อดำเนินการเกิดขึ้น การรวมกลุ่มเกิดจากการที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปมีความปฏิสัมพันธ์กัน โดยมีประโยชน์และเป้าหมายเดียวกันเริ่มตั้งแต่กระบวนการวางแผนในการทำงานจนกระทั่ง ร่วมมือ ร่วมแรง และร่วมกันรับรองการกระทำนั้น อาจกล่าวได้ว่าในกระบวนการเกิดกลุ่มนั้นเริ่มจากการตระหนักรู้ในสิ่งที่ชุมชนประสบอยู่ร่วมกัน โดยผ่านตัวแทนและร่วมมือกัน เมื่องานหรือกิจกรรมนั้นบรรลุเป้าหมายก็มีการขยายผล สร้างกิจกรรมใหม่ๆ จนกระทั่งมีการปรับเปลี่ยนเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนข้อมูลหรือประสบการณ์ รวมทั้งช่วยเหลือกลุ่มอื่นๆ กลายเป็นพัฒนาการกลุ่ม

ทวีวงศ์ ศรีบุรี (2548) กล่าวว่าการพัฒนาการกลุ่มที่ต้องอาศัย การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นถือเป็นสิทธิโดยชอบธรรมในระบอบประชาธิปไตย เพราะประชาชนทุกคนย่อมมีสิทธิที่จะรับรู้ข่าวสาร การสนับสนุนหรือคัดค้านการพัฒนาโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ และที่สำคัญคือประชาชนในท้องถิ่นจะทราบถึงรายละเอียดของสถานะแวดล้อมในบริเวณดีกว่าหน่วยงานที่เข้าไปจัดการทำการพัฒนาหรือกิจกรรม ดังนั้นการให้ประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในท้องถิ่น เข้าร่วมโครงการพัฒนานั้นๆ จะทำให้โครงการมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

Cohen and Uphoff (1977) ได้เสนอแนวคิดที่สำคัญและมีบทบาทแนวคิดหนึ่งของการมีส่วนร่วมของชุมชนว่าจะต้องมีปัจจัยที่มีอิทธิพล ซึ่งชุมชนจะเข้าร่วมมาน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยและองค์ประกอบต่างๆ อย่างสลับซับซ้อน มิใช่ด้านใดด้านหนึ่ง จะต้องพิจารณามิติของการมีส่วนร่วมและบริบทสภาพแวดล้อม เช่น ภูมิศาสตร์ของพื้นที่ ทรัพยากรของพื้นที่ รวมถึงสภาพเศรษฐกิจ และสังคม การเมือง รวมทั้งประวัติศาสตร์ของพื้นที่นั้นๆ ซึ่งมีความสำคัญต่อการพิจารณาการมีส่วนร่วมของชุมชนทั้งนั้น โดยแสดงให้เห็นขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ของกระบวนการตัดสินใจนั้น ประการแรกสุดที่จะต้องกระทำก็คือ การกำหนดความต้องการและการจัดลำดับความสำคัญ ต่อจากนั้นก็เลือกนโยบายและประชากรที่เกี่ยวข้อง การตัดสินใจนี้ เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ต้องดำเนินการไปเรื่อยๆ ตั้งแต่การตัดสินใจในช่วงเริ่มต้น การตัดสินใจในช่วงดำเนินการ วางแผน และการตัดสินใจในช่วงการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน จะได้มาจากคำถามที่ว่าใครทำประโยชน์ให้แก่โครงการได้บ้าง และจะทำประโยชน์ได้โดยวิธีใด เช่นการช่วยเหลือด้านทรัพยากร การบริหารงาน และประสานงาน การให้ความช่วยเหลือด้านแรงงานหรือข้อมูล เป็นต้น

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์นั้น นอกจากความสำคัญของผลประโยชน์ในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพแล้ว ยังจะต้องพิจารณาถึงการกระจายผลประโยชน์ในทางบวกและผลที่เกิดขึ้นในทางลบที่เป็นผลเสียของโครงการซึ่งอาจจะเป็นประโยชน์และโทษต่อบุคคลและสังคม

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล การมีส่วนร่วมในการประเมินผลนั้น สิ่งสำคัญที่จะต้องสังเกตก็คือความเห็น (views) ความชอบ (preferences) และความคาดหวัง(expectations) ซึ่งจะมีอิทธิพลสามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของกลุ่มบุคคลต่างๆได้ การมีส่วนร่วมทั้ง 4 ขั้นตอน ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การปฏิบัติการ การรับผลประโยชน์ และการประเมินผลในทุกขั้นตอนมีความสัมพันธ์กัน โดยเน้นการตัดสินใจเป็นสำคัญ

สัญญา สุดิพันธ์วิหการ (2549) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามาช่วยในการปรับปรุงและเข้าร่วมการพัฒนาปกป้องสิ่งแวดล้อมอย่างกระตือรือร้น เมื่อเกิดการสร้างกระบวนการกลุ่ม การมีส่วนร่วม การสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ก็จะเป็นแนวทางที่นำไปสู่ความสำเร็จที่ยั่งยืน

เมื่อเกิดการมีส่วนร่วมในสังคมเป็นแนวทางในการสร้างสังคมยั่งยืนให้เกิดขึ้น โดยการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นแนวทางตามหลักการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่เน้นการจัดการที่ต้นเหตุคือมนุษย์ที่ได้กล่าวไว้แล้ว มีหลักการคล้ายกัน ได้แก่

1. การสร้างความตระหนัก คือ การช่วยให้ประชาชนเกิดความตระหนักและมีการตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อม
2. การสร้างความรู้ คือ การช่วยให้ประชาชนได้รับประสบการณ์ที่หลากหลายในเรื่องสิ่งแวดล้อม และได้รับความรู้พื้นฐาน ความเข้าใจในเรื่องสิ่งแวดล้อม

3. การสร้างทัศนคติ คือ การช่วยให้ประชาชนมีค่านิยม และความรู้สึกรู้สึกห่วงใยต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมรอบตัว มีแรงจูงใจในการปรับปรุง หวงแหนและปกป้องสิ่งแวดล้อม

4. การสร้างทักษะ คือ การช่วยให้ประชาชนได้รับทักษะในการปฏิบัติและเข้าใจในเรื่องราวของสิ่งแวดล้อม การป้องกัน แก้ไข ปรับปรุงและปกป้องคุ้มครองสิ่งแวดล้อม

ซูเกียรตี ลีสุวรรณ (2531) กล่าวว่า แนวความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นจากความเชื่อที่มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีปัญญา ตระหนักรู้และควบคุมสิ่งแวดล้อมได้ ดังนั้นมนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ห่างไกลเพียงใดจึงควรมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อชีวิตเขาเอง นอกจากนั้นแล้วการมีส่วนร่วมยังช่วยลดปัญหาความแปลกแยก เนื่องจากการนำเข้าสู่สิ่งต่างๆ จากภายนอกเข้าไปในชุมชนนั้นด้วย การมีส่วนร่วมไม่ได้หมายความว่าความแคบๆ แต่การมีส่วนร่วมช่วยเหลือสนับสนุนโครงการเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงขั้นตอนสำคัญอย่างเช่นการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการนั้นๆ ด้วย

2.1.4 หลักการพัฒนาที่ยั่งยืน

อนูรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548) ได้เสนอ หลักการพัฒนาที่ยั่งยืนเพื่อการเรียนรู้ชุมชน การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นกระบวนการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงที่กว้างลึก เป็นพลวัต (dynamic process) โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างเสริมระบบการดำเนินงานของมนุษย์ มีเหตุผลผลเหมาะสมกับวิถีชีวิตที่มีเหตุผล อาศัยหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนแบบองค์รวม และหลักการที่เป็นผลแห่งการบูรณาการทางแนวความคิดที่เน้นโครงสร้างและวัฒนธรรมทางสังคม เพื่อเป็นการสร้างรากฐานความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาในสังคมมนุษย์

การพัฒนาโดยเน้นยึดหลักบูรณาการตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้นมีความสัมพันธ์กับหลักการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม คือพัฒนาเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืน ในขณะเดียวกันหลักที่เป็นหัวใจของการพัฒนาอยู่ที่ตัวของมนุษย์ และประเทศชาติ โดยให้ความหมายของการพัฒนาประเทศคือการแสวงหาช่องทางแก้ไขปัญหาความอดอยากหรือทุพโภชนาการแก้ปัญหาค่าความยากจนและปัญหาด้านการเจ็บป่วยของประชาชน จากแนวคิดของ Dudley Seers อ้างในเอกสารการสอนของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช (2535) การพัฒนาที่มีความหมายกว้างครอบคลุมทั้งด้านความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการสร้างสรรค์ความเป็นธรรมทางสังคม กล่าวคือ การพัฒนาควรจะเป็นการดำเนินการไปสู่เป้าหมายดังต่อไปนี้

1. ครอบครัวแต่ละครอบครัวมีรายได้พอเพียงสำหรับการแสวงหาปัจจัยยังชีพ อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค
2. หัวหน้าครอบครัวมีงานทำ เพราะการมีงานทำจะทำให้มีการกระจายรายได้ อย่างต่อเนื่อง และทั่วถึง
3. ความเสมอภาคทางโอกาสในการได้รับบริการสาธารณะจากรัฐบาลอย่างเท่าเทียมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทางด้านการศึกษา การสาธารณสุข และบริการอื่นๆ
4. การมีเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนในทางการเมือง การสมาคม และวัฒนธรรม รวมทั้งมีโอกาสดำเนินการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายของรัฐด้วย
5. ประเทศมีอิสรภาพในการกำหนดนโยบาย และแนวทางในการบริหารและ พัฒนาประเทศของตนได้อย่างแท้จริง

จากการนำหลักแนวคิดของการพัฒนาแสดงให้เห็นว่าการพัฒนาจะผูกพันอยู่กับอุดมการณ์บรรทัดฐานหรือปทัสสถานทางความคิด ค่านิยมของคน และการให้คุณค่าทางสังคมที่แตกต่างกันก็ตาม แต่ในความหมายที่ชัดเจนนั้น การพัฒนาเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงการสร้างสรรค์ความก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจ ความเป็นธรรมทางสังคม ความเสมอภาคทางการเมือง การธำรงรักษาวัฒนธรรมอันดีงามของประเทศใดประเทศหนึ่ง ด้วยวิธีการบริหารที่เหมาะสม เพื่อบรรลุเป้าหมายในอันที่จะสร้างคุณภาพชีวิตของคนในประเทศให้ดีขึ้น มีคุณภาพในการจัดสรร ตลอดจนการกระจายทรัพยากรทางเศรษฐกิจและสังคมที่เหมาะสมมากยิ่งขึ้น

2.1.5 หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2549) ได้อธิบายถึง การพัฒนาตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ว่าหมายถึง การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลาง และความไม่ประมาทโดยคำนึงถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ความรอบคอบ และคุณธรรม ประกอบการวางแผนการตัดสินใจและการกระทำ

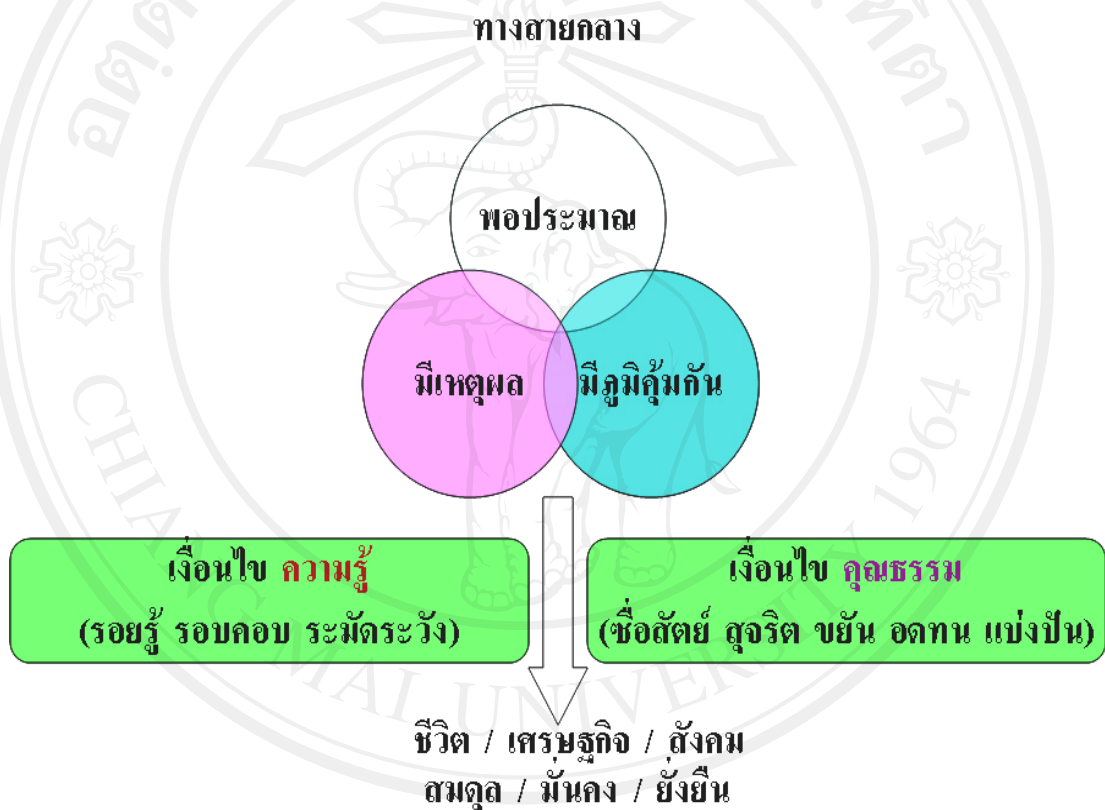
ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยเศรษฐกิจพอเพียงมี 2 รูปแบบ ดังนี้

- 1) เศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐาน คือ พออยู่ พอมิ พอกิน สามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่ โลกมาก และไม่เบียดเบียนคนอื่น
- 2) เศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า คือ การแลกเปลี่ยนร่วมมือช่วยเหลือกัน เพื่อทำให้ ส่วนร่วมได้รับประโยชน์ และนำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมให้เจริญอย่างยั่งยืน

แนวทางปฏิบัติและผลที่คาดว่าจะได้รับจากการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี

หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่มีทางสายกลาง ความมีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน โดยเงื่อนไข ความรู้ (รอบรู้ รอบคอบ ระมัดระวัง) เงื่อนไข คุณธรรม (ซื่อสัตย์ สุจริต ขยัน อดทน แบ่งปัน) จะนำพา ชีวิต เศรษฐกิจและสังคม ไปสู่ ความสมดุล มั่นคง และยั่งยืนได้ ดังแผนภาพที่ 1.2

แผนภาพ 1.2 หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

*ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2549)

แผนภาพแนวปรัชญา หลักเศรษฐกิจพอเพียงได้อธิบายความหมายหลักต่างๆ ในกรอบได้ดังต่อไปนี้

ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดี ที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น ต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ

มีภูมิคุ้มกัน หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

ในการตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน คือ เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกันเพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้าง ประกอบด้วยมีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์และความอดทน มีความเพียรใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

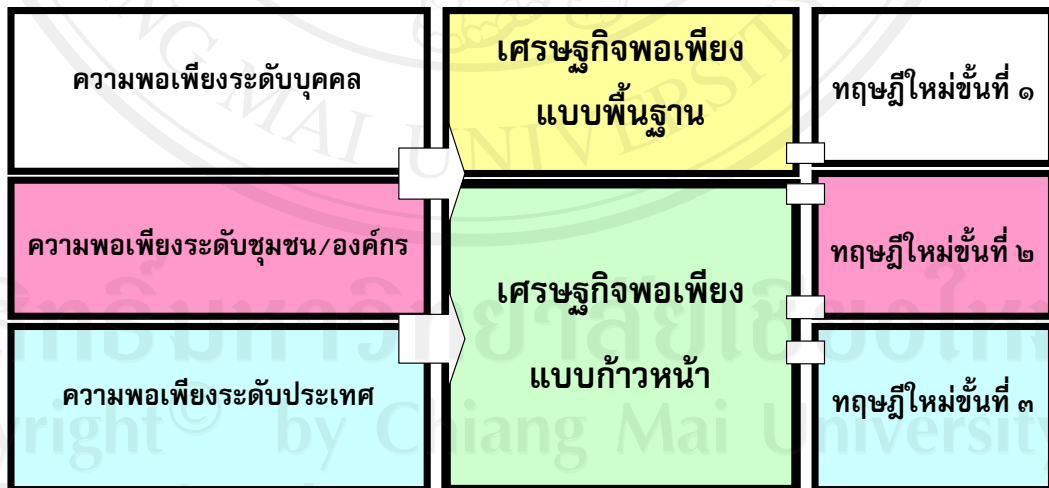
อรุณี ปิ่นประยงค์ (2549) กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัวระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ โดยได้ให้ความหมายของหลักความพอเพียง ไว้ว่า ความพอเพียงหมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งจากภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรู้ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผน และการดำเนินการในทุกขั้นตอน และในขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสมดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียรมีสติปัญญาและความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุสังคม ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี แนวทางการทำการเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียงโดยเน้นหาข้าวหาลูกก่อนหาเงินหาทอง คือ ทำมาหากินก่อนทำมาค้าขาย โดยการส่งเสริมการทำไร่นาสวนผสม และการเกษตรแบบผสมผสานเพื่อให้เกษตรกรพัฒนาตนเองแบบเศรษฐกิจพอเพียงพอเพียง การปลูกพืชผักสวนครัวลดค่าใช้จ่าย การทำปุ๋ยหมักปุ๋ยคอก และใช้วัสดุเหลือใช้เป็นปัจจัยการผลิต เพื่อลดค่าใช้จ่ายและบำรุง

ดิน การเพาะเห็ดฟาง จากวัสดุเหลือใช้ในไร่นา การปลูกไม้ผลสวนพืชสวนหลังบ้านและไม้ใช้สอย ในครัวเรือนการปลูกพืชสมุนไพร ช่วยส่งเสริมสุขภาพอนามัย.การเลี้ยงปลาในร่องสวน ในนาข้าว และแหล่งน้ำ เพื่อเป็นอาหารโปรตีนและรายได้เสริม การเลี้ยงไก่พื้นเมืองและไก่ไข่ ประมาณ 10-15 ตัวต่อครัวเรือน เพื่อเป็นอาหารในครัวเรือน โดยใช้เศษอาหาร รำ และปลายข้าวจากผลผลิตการทำนา ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จากการปลูกพืชไร่ เป็นต้น

หลักเศรษฐกิจพอเพียงที่มีหลักสำคัญได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล มีภูมิคุ้มกัน ภายใต้เงื่อนไข ความรู้ คุณธรรม เพื่อจะนำไปสู่ชีวิต เศรษฐกิจ สังคม โดยความสมดุล มั่นคงและยั่งยืนนั้น สามารถนำมาประยุกต์ใช้แสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมได้โดยการดำเนินการเกษตร ทฤษฎีใหม่ ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานให้แก่ปวงชนชาวไทย

เศรษฐกิจพอเพียง และ ทฤษฎีใหม่

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นกรอบแนวคิดที่ชี้บอกลักษณะและแนวทางปฏิบัติของทฤษฎีใหม่
ทฤษฎีใหม่หรือเกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นตัวอย่างการใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงในทางปฏิบัติ

แผนภาพ 1.3 เศรษฐกิจพอเพียง และทฤษฎีใหม่

*ที่มา: ปรียานุช พิบูลสรารุช.โครงการวิจัยเศรษฐกิจพอเพียงสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (2549)

แนวทางการปฏิบัติของเกษตรกรทฤษฎีใหม่ที่เป็นตัวอย่างเศรษฐกิจพอเพียงในทางปฏิบัติ

ขั้นที่ 1 ทฤษฎีใหม่ขั้นต้น

เปรียบเทียบได้กับเศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐาน ความพอเพียงระดับบุคคล คือ การมีความพอเพียง เลี้ยงตัวเอง ได้บนพื้นฐานของความประหยัดและจัดการใช้จ่ายฟุ่มเฟือย สถานะพื้นฐานของเกษตรกร คือ มีพื้นที่น้อย ค่อนข้างยากจน อยู่ในเขตเกษตรน้ำฝนเป็นหลัก โดยในขั้นที่ 1 นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างเสถียรภาพของการผลิต เสถียรภาพด้านอาหารประจำวัน ความมั่นคงของรายได้ ความมั่นคงของชีวิต และความมั่นคงของชุมชนชนบท เป็นเศรษฐกิจพึ่งตนเองมากขึ้น มีการจัดสรรพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย ให้แบ่งพื้นที่ ออกเป็น 4 ส่วน ตามอัตราส่วน 30 : 30 : 30 : 10 ซึ่งหมายถึง พื้นที่ส่วนที่หนึ่งประมาณ 30% ให้ขุดสระเก็บกักน้ำ เพื่อใช้เก็บกักน้ำฝนในฤดูฝนและใช้เสริมการปลูกพืชในฤดูแล้ง ตลอดจนการเลี้ยงสัตว์น้ำและพืชน้ำต่างๆ (สามารถเลี้ยงปลา ปลูกพืชน้ำ เช่น ผักบุ้ง ผักกะเฉด ฯ ได้ด้วย) พื้นที่ส่วนที่สองประมาณ 30% ให้ปลูกข้าวในฤดูฝน เพื่อใช้เป็นอาหารประจำวัน ในครัวเรือนให้เพียงพอตลอดปี เพื่อตัดค่าใช้จ่ายและสามารถพึ่งตนเองได้ พื้นที่ส่วนที่สามประมาณ 30% ให้ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผัก พืชไร่ พืชสมุนไพร ฯลฯ เพื่อใช้เป็นอาหารประจำวัน หากเหลือบริโภคก็นำไปจำหน่าย และพื้นที่ส่วนที่สี่ประมาณ 10% ใช้เป็นที่อยู่อาศัย เลี้ยงสัตว์ และโรงเรือนอื่นๆ (ถนน คันดิน กองฟาง ลานตาก กองปุ๋ยหมัก โรงเรือน โรงเพาะเห็ด คอกสัตว์ ไม้ดอก ไม้ประดับ พืชผักสวนครัวหลังบ้าน เป็นต้น

ขั้นที่ 2 ทฤษฎีใหม่ขั้นกลาง

เปรียบได้กับ ความพอเพียงระดับชุมชน องค์กร ที่คาบเกี่ยวระหว่าง เศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐาน และเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า โดย การรวมพลังกันในรูปกลุ่ม เพื่อการผลิต การตลาด การจัดการ รวมทั้งด้านสวัสดิการ การศึกษา การพัฒนาสังคม

เมื่อเกษตรกรเข้าใจในหลักการ และได้ปฏิบัติในที่ดินของตนจนได้ผลแล้ว จึงต้องเริ่มขั้นที่สองคือ ให้เกษตรกรรวมพลังกันในรูปกลุ่ม หรือ สหกรณ์ ร่วมแรงร่วมใจกันดำเนินการในด้าน

1. การผลิต เกษตรกรจะต้องร่วมมือในการผลิต โดยเริ่มตั้งแต่ ขั้นเตรียมดิน การหาพันธุ์พืช ปุ๋ย การหาน้ำ และอื่นๆ เพื่อการเพาะปลูก
2. การตลาดเมื่อมีผลผลิตแล้วเกษตรกรจะต้องเตรียมการต่าง ๆ เพื่อการขายผลผลิตให้ได้ประโยชน์สูงสุด เช่น การเตรียมลานตากข้าวร่วมกัน การจัดหาขู้งรวบรวมข้าว เตรียมหาเครื่องสีข้าว ตลอดจนการรวมกันขายผลผลิตให้ได้ราคาดี และลดค่าใช้จ่ายลงด้วย
3. ความเป็นอยู่ ในขณะที่เดียวกันนั้นเกษตรกรต้องมีความเป็นอยู่ที่ดีพอสมควร โดยมีปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต เช่น อาหารการกินต่าง ๆ กะปิ น้ำปลา เสื้อผ้า ที่พอเพียง

4. สวัสดิการ แต่ละชุมชนควรมีสวัสดิการและบริการที่จำเป็น เช่น มีสถานเอนามัย เมื่อยามป่วยไข้ หรือมีกองทุนไว้ให้กู้ยืมเพื่อประโยชน์ในกิจกรรมต่าง ๆ

5. การศึกษา มีโรงเรียน ศูนย์เรียนรู้ และชุมชนมีบทบาทในการส่งเสริมการศึกษา เช่น มีกองทุนเพื่อการศึกษาเล่าเรียนให้แก่เยาวชนของชุมชนเอง

6. สังคมและศาสนา ชุมชนควรเป็นจุดศูนย์กลางในการพัฒนาทางสังคมและจิตใจ โดยมีศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวกิจกรรมทั้งหมดดังกล่าวข้างต้น จะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นราชการ องค์กรเอกชน ตลอดจนสมาชิกในชุมชนนั้นเป็นสิ่งสำคัญ

ขั้นที่ 3 ทฤษฎีใหม่ขั้นก้าวหน้า

เปรียบได้กับความพอเพียงระดับประเทศ เป็นเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า คือ การสร้างเครือข่าย กลุ่มอาชีพและขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย โดยประสานความร่วมมือกับภาครัฐกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน และภาคราชการในด้านเงินทุน การตลาด การผลิต การจัดการและข่าวสารข้อมูล

เมื่อดำเนินการผ่านขั้นที่สองได้แล้ว เกษตรกรก็จะมีรายได้ที่ดีขึ้น มีฐานะมั่นคงขึ้น เกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกรก็ควรพัฒนาก้าวหน้าไปสู่ขั้นที่สามต่อไป คือ ติดต่อประสานงาน เพื่อจัดหาทุน หรือแหล่งเงิน เช่น ธนาคาร หรือบริษัทห้างร้านเอกชน มาช่วยในการทำธุรกิจ การลงทุน และพัฒนาคุณภาพชีวิต ทั้งนี้ทั้งฝ่ายเกษตรกร และฝ่ายธนาคารกับบริษัท จะได้รับประโยชน์ร่วมกัน

2.1.6 แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

เสรี พงศ์พิศ (2536) ได้เสนอแนวคิด ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ พื้นแพรากฐานความรู้ที่ชาวบ้านเรียนรู้มีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมต่อเนื่องกันมา อาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านค้นคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ที่มีทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งเชิงกว้าง ลึก ที่สามารถคิดได้เอง ทำเอง ประยุกต์ โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นอย่างสมสมัย ภูมิปัญญามีอยู่ด้วยกัน 2 ลักษณะคือ

1. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เรื่องราวเกี่ยวกับการเกิด การเจ็บตาย คุณค่า ความหมายทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

2. เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่นๆ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541) อธิบายความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความคิด ความสามารถ และทักษะของคนไทย ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ เช่น กระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรับแต่ง และถ่ายทอดสืบเนื่องต่อกันมา เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม และเหมาะสมกับยุคสมัย

ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ (2547) อธิบายความหมาย คำว่า “ภูมิปัญญา” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “wisdom” หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ปัญหาของมนุษย์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (popular wisdom) คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลายๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่างๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยการเรียนรู้ การแก้ปัญหาจัดการและปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชนและตัวผู้รู้เองหากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษานำมาใช้ ก็จักเป็นที่รู้จักกัน เกิดการยอมรับ ถ่ายทอด พัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ ตามยุคตามสมัยได้ การถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่น

การถ่ายทอดความรู้ คือ การบอกวิชาความรู้ให้ผู้เรียนเข้าใจและนำไปปฏิบัติได้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมักจะถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียน หรือกลุ่มเป้าหมายไปโดยอัตโนมัติ ไม่ได้เรียนวิชาการสอนจากสถาบันใด ๆ แต่จะใช้สามัญสำนึกแบบสังคมปะกิต คือการเรียนการสอน ที่เกิดขึ้นจากการเลียนแบบและจดจำสืบทอดกันมาในครอบครัว และใช้การถ่ายทอดโดย

1. ใช้วิธีสาธิต คือ ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง อธิบายทุกขั้นตอน ให้ผู้เรียนทำให้เข้าใจแล้วให้ผู้เรียนปฏิบัติตาม
2. ใช้วิธีปฏิบัติจริง คือ ฟังคำบรรยาย อธิบาย การสาธิตแล้วนำไปปฏิบัติจริงและปฏิบัติซ้ำๆจนเกิดความชำนาญ เพราะผลงานที่จะใช้ดำรงชีวิตได้ ต้องเป็นผลงานที่เกิดขึ้นจริง นำเอาไปใช้ประโยชน์ได้ ไม่ใช่ผลงานที่กล่าวอ้างไว้ในตำราเท่านั้น

กลุ่มเป้าหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายที่รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากผู้รู้ในท้องถิ่น ส่วนมากจะเป็นคนในครอบครัว เป็นญาติโดยสายเลือด เนื่องจากความรู้บางอย่าง ผู้รู้ทั้งหลายมักหวงแหนมาก จะไม่แพร่พรายให้คนอื่น ๆ รู้ ที่เป็นอย่างนี้เพราะสาเหตุหลายประการคือ กลัวการแก่งแย่งการทำมาหา

กิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่จะต้องทำผลผลิตเพื่อค้าขาย กลัวเรื่องชื่อเสียงเกียรติภูมิและกลัวคนอื่นขโมยภูมิปัญญา ถ้าถ่ายทอดความรู้ให้กับคนอื่นแล้วเขาทำดีกว่า เจ้าตำรับก็จะไม่มีชื่อเสียง มีความเชื่อและถือสัจจะจากปู่ ย่า ตา ทวด ที่ต้องการปกป้องเคล็ดลับ หรือ กลวิธีการผลิตสื่อ และเทคโนโลยียังไม่ทันพัฒนาเท่าที่ควร ในปัจจุบันนี้ กลุ่มเป้าหมายของการถ่ายทอดความรู้ ของภูมิปัญญาท้องถิ่นขยายไปสู่สาธารณชนทั่วไปบ้างแล้ว อาจเนื่องจากสาเหตุต่างๆ ต่อไปนี้

1. ได้รับการกระตุ้นและการสร้างความตระหนักจากหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน เช่น หน่วยงาน พัฒนาชุมชน กรมการศึกษานอกโรงเรียน สำนักงานเกษตร ฯลฯ
2. การถ่ายทอดความรู้ มีการได้รับค่าตอบแทน ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นบางคนจะตั้งราคาวิชาไว้มากน้อยขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาดสำหรับวิชา อาชีพนั้นๆ
3. สื่อต่างๆ ในปัจจุบันมีมากมายหลายประเภท ภูมิปัญญาสามารถถ่ายทอดความรู้โดยใช้สื่อต่างๆ ได้อย่างสะดวก หน่วยงานต่างๆ ที่ให้การสนับสนุนภูมิปัญญา ก็สามารถถ่ายทอดสืบทอดความรู้ได้อย่างกว้างขวาง
4. ความจำเป็นในการผลิต ทำให้ภูมิปัญญาต้องถ่ายทอดความรู้สู่บุคคลอื่นๆ นอกเหนือ จากคนในครอบครัวหรือผู้สืบสายเลือด เพื่อ ต้องการเพิ่มผลผลิตสู่ตลาด

สาขาของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ บุคคลผู้มีความรู้ ความสามารถ มีประสบการณ์ในการทำงาน นั้นๆ มาอย่างมากมาย ความรู้ดังกล่าวเป็นความรู้ที่นำมาปฏิบัติ มีผลผลิตที่เป็นรูปธรรม เป็นความรู้ที่มีความสำคัญในการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น ความรู้ ความสามารถดังกล่าว เป็นสิ่งที่สะสมมานาน เป็นโครงสร้างความรู้ที่มีหลักการ มีเหตุผลในตัวเองที่น่าศึกษา ควรอนุรักษ์และสืบทอดต่อไป ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น นั้นมีอยู่มากมายในท้องถิ่น แต่ละคนต่างมีความรู้ ความสามารถ มีประสบการณ์ มีผลงานเพื่อ การดำรงชีวิตที่แตกต่างออกไปหลายด้านหลายสาขา ดังนี้

1. สาขาเกษตรกรรม คือ ผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ประสบการณ์ และมีผลงานด้านการทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ประมง ทำไร่นาสวนผสม ฯลฯ โคดเด่น เลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้อย่างพอเพียง มีรายได้จากผลผลิตด้านนี้ มีแนวคิดที่ดี แปลกใหม่ที่เป็นประโยชน์และช่วยพัฒนาอาชีพด้านนี้ได้อย่างน่าสนใจ เช่น เป็นผู้คิดริเริ่มการทำเกษตรแบบผสมผสาน เกษตรแบบพอเพียง เกษตรที่เอื้อประโยชน์ต่อ ชีวิตและสิ่งแวดล้อม ฯลฯ
2. สาขาคหกรรม คือ ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์และมีผลงานโดดเด่นในเรื่องดังต่อไปนี้

2.1 ด้านอาหาร เป็นต้นด้ารับการปรุงอาหารที่มีรสชาติอร่อย ให้คุณค่าด้านโภชนาการ ใช้วัสดุที่มีราคาไม่แพง วัสดุที่หาง่ายในท้องถิ่น รู้จักคิด ดัดแปลงสูตรอาหารได้แปลกใหม่ หรือเป็นผู้ที่สืบสานตำรับตำราที่มีอาหารรสเลิศ สามารถผลิตเป็นสินค้าจำหน่ายได้ เช่น การทำปลาร้า การทำส้มหรือแหนม ขนมต่างๆ ฯลฯ

2.2 ด้านงานประดิษฐ์เครื่องนุ่งห่ม สามารถทำเป็นอาชีพจำหน่ายได้ สามารถทำเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้ เช่น การทำผ้าคลุม การตัดเย็บเสื้อผ้า ฯลฯ

2.3 ด้านที่อยู่อาศัย สามารถจัดบ้านเรือน บริเวณได้น่าอยู่ น่าอาศัยตามอัตภาพ ทำให้มีสุขภาพอนามัยในการอยู่อาศัย

3. สาขาศิลปกรรม คือ ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ มีผลงานโดดเด่นในเรื่องต่อไปนี้

3.1 ด้านจิตรกรรม คือ การวาดภาพฝาผนัง การเขียนภาพ ลายผ้า การสลักลาย

3.2 ด้านประติมากรรม คือ ผู้มีความรู้ ความสามารถ มีประสบการณ์และมีฝีมือในการปั้น แกะสลัก การหล่อ เช่น หล่อพระพุทธรูป ปั้นโอ่ง สลักกลดลาย ประดับต้นเทียน ลังก่อสร้าง

3.3 ด้านสถาปัตยกรรม คือ ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์เรื่องการก่อสร้างอาคารบ้านเรือน โบสถ์ ศาลา ศาลพระภูมิ

3.4 ด้านหัตถกรรม (งานช่างฝีมือ) คือผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ มีผลงานในสิ่งที่ทำมือ เช่นเครื่องจักสานต่างๆ

3.5 ด้านงานประดิษฐ์ คือ ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ มีประสบการณ์ด้านการจัดทำผลงานเลียนแบบธรรมชาติ เช่น การประดิษฐ์ดอกไม้ บายศรี การแต่งกลดลายบนแผ่นผ้า ฯลฯ

3.6 ด้านดนตรี นาฏศิลป์และการเล่นพื้นบ้าน คือผู้ที่มีความรู้ ความสามารถและประสบการณ์ด้านการเล่นดนตรี การขับลำ การฟ้อนรำ การคิดวิธีการเล่นพื้นบ้าน หมอลำ การเล่นหนังปราโมทัย ลิเก เพลง กันตรึม เจริญ ฯลฯ

4. สาขาสาธารณสุข คือ ผู้มีความรู้ ความสามารถมีประสบการณ์ด้านการใช้ยาสมุนไพร การรักษาโรคแผนโบราณ การรักษาสุขภาพอนามัยร่างกาย การสืบสานตำราสมุนไพร หมอนวดแผนโบราณ หมอตำแย

5. สาขาภาษาและวรรณกรรม คือ ผู้มีความรู้ ความสามารถ มีประสบการณ์ในการแต่งวรรณกรรมพื้นบ้าน การคิดประดิษฐ์อักษรภาษาถิ่น การสืบสานอักษรโบราณ วรรณกรรมท้องถิ่น

6. สาขาภูมิปัญญาด้านอื่นๆ นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว ได้แก่ ภูมิปัญญาหรือผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ในด้านต่อไปนี้

6.1 ด้านพิธีกรรมต่างๆ ได้แก่ ผู้มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ มีผลงาน เกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น ๒ □ อสูตราชวีญ

6.2 ด้านโหราศาสตร์ ได้แก่ ผู้มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์และมีผลงาน ด้านโหราศาสตร์หรือหมอดู ฯลฯ

6.3 ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ได้แก่ ผู้มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ ในการปฏิบัติตามขนบประเพณีของท้องถิ่นนั้นๆ

2.1.7 แนวคิดภาวะผู้นำ

กวี วงศ์พุ่ม (2539) คำว่า “ภาวะผู้นำ” เป็นคำผสมระหว่างคำว่า “ภาวะ” กับ “ผู้นำ” ภาวะผู้นำนั้น มีความหมายใกล้เคียงกับผู้นำซึ่งเป็นสิ่งสำคัญยิ่งสำหรับความสำเร็จของผู้นำ ภาวะผู้นำได้รับความสนใจและมีการศึกษาเป็นเวลานานแล้วเพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็นองค์ประกอบที่จะช่วยให้ผู้นำมีความสามารถในการนำหรือมีภาวะผู้นำที่มีประสิทธิภาพโดยมีผู้ให้คำนิยามมากมายดังนี้

เวบสเตอร์ (Webster’s Encyclopedic Unabridged Dictionary) บัญญัติว่า “Leadership” เป็นคำนามเกิดจากการผสมระหว่าง “Leader + ship” มีความหมาย 4 ประการ ดังนี้ 1) ตำแหน่ง หรือหน้าที่ของผู้นำ 2) ความสามารถในการนำ 3) การนำ 4) ผู้นำของกลุ่ม

บุญมัน ธนาสุวัฒน์ (2537) ภาวะผู้นำ คือ การที่ผู้นำใช้อิทธิพลหรืออำนาจในการชักนำ หรือโน้มน้าวให้ผู้ได้บังคับบัญชาปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุดเพื่อให้บรรลุ เป้าหมายที่กำหนดภายใต้สถานการณ์ที่กำหนดไว้

ปิยธิดา ตรีเดช (2540) ภาวะผู้นำ คือ กระบวนการในการชักจูงแนะนำและบังคับให้ผู้ได้บังคับบัญชาปฏิบัติงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์

สำหรับนักวิชาการด้านพฤติกรรมศาสตร์ ได้นิยามความหมายของคำว่า “ภาวะผู้นำ” จำนวนมากนักวิชาการบางท่านถึงกับกล่าวว่า ยังไม่มีการให้ความหมายไว้ตรงกัน และความหมายต่างๆ ที่กำหนดไว้นั้น มีจำนวนมากพอๆ กันกับจำนวนของผู้นิยามความหมายของคำนี้ ผู้เขียนขอ นำเสนอนิยามศัพท์ที่สำคัญดังนี้

T. Jacobs and E. Jacques (1987) นิยามไว้ว่า “ภาวะผู้นำ หมายถึง พฤติกรรมของปัจเจกบุคคลที่เขาได้ชักนำเพื่อให้การดำเนินการกิจกรรม กลุ่มเป็นไปตามเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้”

แดเนียล แคทซ์ (Daniel Katz) และโรเบิร์ต เอ็ม. คาห์น (Robert M. Kahn) (1978) ได้ นิยามไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” หมายถึง การใช้อิทธิพลที่เพิ่มมากขึ้นในองค์การ ในอันที่จะทำให้กลไก การปฏิบัติงานประจำ ขององค์การดำเนินไปได้”

ซี.เอฟ. รอช (C.F. Rauch) และ โอ. เบลิง (O. Behling) (1984) ได้นิยามไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” หมายถึงกระบวนการใช้อิทธิพล เพื่อให้การดำเนินงานกิจกรรมกลุ่มบรรลุเป้าหมาย”

ที.โอ. จาคอบส์ (T.O. Jacobs) และเอลเลียต แจกส์ (Elliott Jacques) (1990) ได้นิยามว่า “ภาวะผู้นำ” หมายถึง กระบวนการที่จะพัฒนาเป้าหมายการทำงาน และการได้ทุ่มเทพลังในการทำงาน ในอันที่จะทำให้บรรลุเป้าหมาย

พยอม วงศ์สารศรี (2534) ภาวะผู้นำ เป็นกระบวนการที่บุคคลหนึ่ง (ผู้นำ) ใช้อิทธิพลและอำนาจของตนกระตุ้นชี้นำให้บุคคลอื่น (ผู้ตาม) มีความกระตือรือร้น เต็มใจทำในสิ่งที่เขาต้องการ โดยมีเป้าหมายขององค์การเป็นจุดหมายปลายทาง

จากการวิเคราะห์ความหมายของภาวะผู้นำข้างต้น จะเห็นได้ว่า แนวคิดส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับกลุ่มคน และสมาชิกของกลุ่มมีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอ ในการนี้จะมีสมาชิกคนใดคนหนึ่งหรือมากกว่าถูกกำหนดหรือยอมรับให้เป็นผู้นำ (leader) เนื่องจากมีความแตกต่างในด้านต่างๆ จากบุคคลอื่นๆ ของกลุ่ม ซึ่งถือว่าเป็นผู้ตาม (followers) หรือผู้ใต้บังคับบัญชา หรือ ลูกน้อง (subordinates) หรือผู้ปฏิบัติ ในการทำงานร่วมกันนั้นเมื่อมีผู้นำย่อมมีผู้ตามการเป็นผู้ตามที่ดีนับเป็นศิลปะอย่างหนึ่งในการทำงานคนเราควรเรียนรู้ที่จะเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดีจึงเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งที่จะทำให้การทำงานเป็นทีมและการทำงานร่วมกับผู้อื่นเป็นไปอย่างราบรื่นและทำให้การทำงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดเมื่อทุกคนได้ทำหน้าที่ของตนเองได้ดีที่สุด

2.2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 4 ธันวาคม 2541 เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ความว่า “คำว่าพอก็เพียงพอ เพียงนี้ก็พอ ดังนั้นเอง คนเราถ้าพอในความ ต้องการ ก็มีความโลภน้อย เมื่อมีความโลภน้อย ก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย ถ้าทุกประเทศมีความคิดอันนี้ไม่ใช่เศรษฐกิจ มีความคิดว่าทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่าพอประมาณ ไม่สุดโต่ง ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็อยู่เป็นสุข พอเพียงนี้อาจจะมีมาก อาจจะมีของหรูหราก็ได้ แต่ว่าต้องไม่ไปเบียดเบียนคนอื่น ต้องให้พอประมาณ ตามอัตภาพ พูดจาก็พอเพียง ทำอะไรก็พอเพียง ปฏิบัติตนก็พอเพียง...สมัยก่อนนี้พอมีพอกิน สมัยนี้ชักจะไม่พอมีพอกิน จึงต้องมีนโยบายที่จะทำเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้ทุกคนมีความพอเพียงได้ ให้พอเพียงนี้ก็หมายความว่ามียกมืออยู่ไม่พุ่มพวย ไม่หรูหราก็ได้แต่พอ...”

พระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะกรรมการอำนวยการสันนิบาตมูลนิธิแห่งประเทศไทย ณ.พระตำหนักจิตรลดารโหฐานวันศุกร์ที่ 19 ธันวาคม 2518 ความว่า “เราประเทศไทยถ้าสามัคคีกันดี ช่วยเหลือซึ่งกันและกันในทางที่มีเหตุผล เราเองจะเป็นที่ตั้งของความมั่นคงผาสุกของราษฎรที่เป็นประชากรแห่งประเทศนี้ เป็นตัวอย่างแก่มวลมนุษย์ มวลมนุษย์ก็มนุษยชาตินี้เอง และประเทศอื่นก็อาจเอาอย่างบ้าง ก็เกิดความไม่เบียดเบียนขึ้น ความอยู่ในโลกนี้อย่างสบาย พอสมควร คือไม่ใช่หรรุรา ประเทศไทยเราจะอยู่ไม่ใช้อย่างทุกคนอยู่มีบ้านหรรุรากันทุกคน และร่ำรวยกันทุกคน แต่ว่าทุกคนก็พอมีพอกิน.....”

พระราชดำรัสในการเสด็จออกมหาสมาคม ในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พุทธศักราช 2549 วันศุกร์ที่ 5 ธันวาคม 2549 ความว่า “ทุกวันนี้ประเทศไทยยังมีทรัพยากรพร้อมมูล ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรบุคคล ซึ่งเราสามารถนำมาใช้เสริมสร้างความอุดมสมบูรณ์ และเสถียรภาพอันถาวรของบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี. ข้อสำคัญเราจะต้องรู้จักใช้ทรัพยากรทั้งนั้นอย่างฉลาด คือไม่นำมาทุ่มเทใช้ให้สิ้นเปลืองไปโดยไร้ประโยชน์ หรือได้ประโยชน์ไม่คุ้มค่า หากแต่ระมัดระวังใช้ด้วยความประหยัดรอบคอบ ประกอบด้วยความคิดพิจารณาตามหลักวิชา เหตุผล และความถูกต้องเหมาะสม โดยมุ่งถึงประโยชน์แท้จริงที่จะเกิดแก่ประเทศชาติ ทั้งในปัจจุบันและอนาคตอันยืนยาว.....”

พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่นักศึกษาวิทยาลัยเกษตรกรรมแม่โจ้ เชียงใหม่ วันพุธที่ 3 มกราคม 2516 ความว่า “การที่เราจะฝึกตัวสำหรับชีวิตเราจะต้องรู้ว่าคนเราอยู่คนเดียวไม่ได้ คนเราต้องสามารถที่จะติดต่อกับคนอื่นร่วมแรงกันเพื่อที่จะให้แต่ละคนมีความมั่นคง ก็ต้องมีความมั่นคงของส่วนรวม ฉะนั้นการร่วมแรงนี้ก็เป็นหลักอย่างหนึ่ง ที่ทุกคนจะต้องฝึก หลักนี้ก็ให้มีอยู่ในหลักการของวิทยาลัยที่จะสอนให้สามารถร่วมแรงกับผู้อื่น การไปพัฒนาก็ดี การอยู่อย่างเช่นที่ได้เห็นในบ้านอนาคตที่ได้มีจัดอยู่ก็ดี เป็นการฝึกให้สามารถเห็นทางว่าจะใช้วิชาที่ได้เรียนในทางใดที่จะเหมาะสม และปฏิบัติตนอย่างไรถึงจะเหมาะสม คนเราอยู่คนเดียวไม่ได้ เราจะต้องฝึกให้สามารถที่จะเข้ากับคนอื่นและร่วมมือกับคนอื่น วิธีเข้ากับคนอื่น และร่วมกับคนอื่นจะต้องพยายามที่จะเข้าใจว่าสังคมเรา..... คำว่าสังคมนี้ก็ไม่ใช่ว่าหมายถึงสังคมที่จะไปเล่นสนุกๆ เป็นสังคมหมายถึงชุมนุมหมู่มนุษย์ที่อยู่ด้วยกันจะอยู่กันได้อย่างไร ก็ด้วยการช่วยเหลือซึ่งกันและกันทางหลักวิชา สร้างสรรค์ขึ้นมา และทั้งอยู่ด้วยความเห็นอกเห็นใจ ด้วยความเมตตาซึ่งกันและกัน..”

มูลนิธิชัยพัฒนา (2549) ได้รวบรวมข้อมูลเพื่อเผยแพร่พระราชดำริด้านต่างๆ ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในระยะต่างๆ ดังบทความต่อไปนี้ ตั้งแต่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ

ขึ้นครองราชย์สมบัติในปี พ.ศ. 2489 ในขณะที่ทรงพระเยาว์พระชนมพรรษา 19 พรรษา สภาพเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ยังคงบอบช้ำจากสงคราม โลกครั้งที่ 2 ประชาชนเดือดร้อน ชีวิตความเป็นอยู่แอ่งลง ฐานะยากจน ดังนั้น เมื่อเสด็จฯ กลับจากการไปศึกษาที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ในปี พ.ศ. 2493 จึงได้พระราชทานพระราชดำริในการช่วยเหลือปสกนิกรให้มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

พระราชดำริระยะแรก การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า (พ.ศ. 2489-2495) พระราชดำริเริ่มแรก จึงเป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่ราษฎรประสบอยู่ ได้แก่ การช่วยเหลือด้านการแพทย์ สาธารณสุข และการสังคมสงเคราะห์ เพราะทรงเห็นว่าการพัฒนา สุขภาพพลานามัยของประชาชน ให้พ้นจากความเจ็บป่วย ย่อมนำไปสู่การพัฒนาในทุกๆ ด้าน พระราชดำริระยะที่สอง พัฒนาประเทศให้พออยู่พอกิน (พ.ศ. 2496-2520) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 เป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เริ่มเสด็จฯ ไปทรงเยี่ยมเยียนราษฎรในทุกภูมิภาคของประเทศ ด้วยมีพระราชประสงค์ที่จะ รับทราบถึงปัญหาความทุกข์ยากเดือดร้อนและความต้องการของราษฎร ที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ เกษตรกรรมทรงพบว่า ปัญหาที่ราษฎรประสบอยู่ตลอดมา คือ ความยากจน การเป็นหนี้สินที่เกิด จากกู้ยืมมาทำไร่ ทำนา แต่ต้องประสบความขาดทุน เพราะสภาพดินฟ้าอากาศไม่เอื้ออำนวย ฝนไม่ ตกตามฤดูกาล เกิดอุทกภัยน้ำท่วมไร่นา พืชผลเสียหาย ผลผลิตขายไม่ได้ และยังถูกกดราคาจาก ตลาดและพ่อค้าคนกลาง นับเป็นวงจรแห่งความทุกข์ยากที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ทรงซักถามเรื่องราว ต่างๆ ในทุกครั้งที่เสด็จฯ ไปยังพื้นที่ชนบท ทำให้ทรงรับทราบถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากราษฎรเอง และจากเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ปฏิบัติงานอยู่ในพื้นที่ รวมทั้งทรงสังเกตสภาพทางภูมิศาสตร์และสังคม ไปพร้อมๆ กัน ได้ทรงรวบรวมข้อมูลเหล่านี้ไว้ เพื่อเป็นแนวทางที่จะพระราชทานพระราชดำริใน การดำเนินงาน โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เพื่อพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรเหล่านี้ ให้ดีขึ้น สามารถพึ่งตนเองได้ ดำรงชีวิตอย่างมีความสุขและยั่งยืน

โครงการพระราชดำริในการพัฒนาชนบทโครงการแรก ก็คือ การสร้างถนนเข้าไปยัง บ้านหัวมวงกล อำเภอน้ำหนาว ในปี พ.ศ. 2495 จากนั้น ปี พ.ศ. 2496 พระราชทานพระราชดำริให้สร้าง อ่างเก็บน้ำเขาเต่า อำเภอน้ำหนาว เพื่อบรรเทาความแห้งแล้ง นับเป็นโครงการพระราชดำริด้านการ ชลประทานแห่งแรกของพระองค์ ขณะเดียวกัน ประเทศไทยมีปัญหาความมั่นคงของประเทศ เศรษฐกิจไม่ดี ราษฎรยังยากจนอยู่ ดังนั้น แนวพระราชดำริในการพัฒนาประเทศ เป็นลักษณะ ภาพรวมของประเทศก่อน แล้วทรงแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละด้านอย่างมีความเชื่อมโยงกัน มี ลักษณะคล้ายการต่อภาพ jigsaw กล่าวคือ ทรงช่วยเหลือประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อยู่ใน ชนบทห่างไกลและทุรกันดาร โดยการเข้าไปช่วยเหลือด้านสาธารณสุขไปก่อนขั้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ที่จำเป็นเบื้องต้น เช่น แหล่งน้ำ ถนน ที่ดินทำกิน

พระราชดำริระยะที่สอง พระราชดำรินี้เป็นการให้ความช่วยเหลือในลักษณะโครงการพัฒนาในด้านต่างๆ เพื่อให้ราษฎรสามารถพึ่งตนเองได้เป็นสำคัญ ซึ่งโครงการพัฒนาในระยะนี้มีชื่อที่เรียกแตกต่างกันไปตามวัตถุประสงค์ในการดำเนินงานพัฒนา คือ โครงการตามพระราชประสงค์ โครงการหลวง โครงการในพระบรมราชานุเคราะห์ และโครงการส่วนพระองค์ เริ่มโดยการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อความมั่นคง โดยเฉพาะบริเวณชายแดนของประเทศที่มีปัญหาเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน ส่งผลให้ราษฎรลดการอพยพโยกย้าย มีหลักแหล่งที่อยู่อาศัยที่มั่นคง สามารถประกอบอาชีพ ลืมตาอ้าปากได้ ทรงเน้นการพัฒนาการเกษตรด้านต่างๆ เช่น ดิน พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ เป็นต้น ทรงเห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรมโดยพื้นฐาน กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้เจริญก้าวหน้าจะต้องพัฒนาด้านการเกษตรให้มีความมั่นคงเข้มแข็งก่อน จากนั้นเป็นเรื่องของการคมนาคม เพื่อให้ราษฎรเดินทางสะดวกและปลอดภัยขึ้น รวมทั้งการจัดสรรที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม ซึ่งทั้งหมดนี้ ต่างสัมพันธ์และเชื่อมโยงถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนทั้งสิ้น ที่ส่งผลให้ประเทศชาติมีความเจริญมั่นคงทางเศรษฐกิจ

ในปี พ.ศ. 2517 พระราชทานแนวคิด “พออยู่พอกิน” เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ด้วยทรงเห็นว่า แนวทางการพัฒนาที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นหลักแต่เพียงอย่างเดียวอาจจะเกิดปัญหาได้ จึงทรงเน้นการมีพอกินพอใช้ของประชา ชนส่วนใหญ่ในเบื้องต้น ก่อน เมื่อมีพื้นฐานความมั่นคงพร้อมพอ สมควรแล้ว จึงสร้างความเจริญและฐานะทางเศรษฐกิจให้สูงขึ้นถ้าใช้ภาษาเศรษฐศาสตร์อธิบายความหมายนี้ คือ แทนที่จะเน้นการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมนำการพัฒนาประเทศ ควรที่จะสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจพื้นฐานก่อน นั่นคือทำให้ประชาชนในชนบทส่วนใหญ่พอกินก่อน เป็นแนวทางการพัฒนาที่เน้นการกระจายรายได้ เพื่อสร้างพื้นฐานและความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ ก่อนเน้นการพัฒนาในระดับสูงขึ้นไป

พระราชดำริระยะที่สาม เศรษฐกิจพอเพียง (พ.ศ.2521-ปัจจุบัน) เมื่อทิศทาง และยุทธศาสตร์การพัฒนาของรัฐ มีแนวโน้มตามกระแสโลกและระบบการค้าเสรีมากขึ้น ผลจากการใช้แนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่สังคมไทยอย่างมาก ในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สังคมและสิ่งแวดล้อม อีกทั้งกระบวนการของความเปลี่ยนแปลง มีความสลับซับซ้อนจนยากที่จะอธิบายได้ เพราะการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดต่างเป็นปัจจัยเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน สำหรับผลของการพัฒนาในด้านบวกนั้น ได้แก่ การเพิ่มขึ้นของอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเจริญทางวัตถุและสาธารณูปโภคต่างๆ ระบบสื่อสารที่ทันสมัย หรือการขยายปริมาณและกระจายการศึกษาอย่างทั่วถึงมากขึ้น แต่สิ่งเหล่านี้กระจายไปถึงคนในชนบท หรือผู้ด้อยโอกาสในสังคมน้อย ยิ่งไปกว่านั้น กระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้

เกิดผลลบติดตามมาด้วย เช่น การขยายตัวของรัฐเข้าไปในชนบท ได้ส่งผลให้ชนบทเกิดความอ่อนแอในหลายด้าน ทั้งการต้องพึ่งพิงตลาดและพ่อค้าคนกลาง ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และการรวมกลุ่มกันตามประเพณีเพื่อการจัดการทรัพยากรที่เคยมีอยู่แต่เดิมแตกสลายลง ภูมิความรู้ที่เคยใช้แก้ปัญหาและสั่งสมปรับเปลี่ยนกันมาถูกลืมเลือนและเริ่มสูญหายไป สิ่งสำคัญ ก็คือ ความพอเพียงในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่ทำให้คนไทยสามารถพึ่งตนเอง และดำเนินชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรี ภายใต้อำนาจและความมีอิสระในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง ความสามารถควบคุมและจัดการเพื่อให้ตนเองได้รับการสนองตอบต่อความต้องการต่างๆ รวมทั้งความสามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเอง ทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นศักยภาพพื้นฐานที่คนไทยและสังคมไทยเคยมีอยู่แต่เดิม ต้องถูกกระทบกระเทือน ซึ่งวิกฤตเศรษฐกิจจากปัญหาฟองสบู่และปัญหาความอ่อนแอของชนบท รวมทั้งปัญหาอื่นๆ ที่เกิดขึ้น ล้วนแต่เป็นข้อพิสูจน์และยืนยันปรากฏการณ์นี้ได้เป็นอย่างดี

ประเทศไทยประสบปัญหาทางเศรษฐกิจเป็นระยะๆ และเป็นผลกระทบต่อเนื่องกันมาโดยตลอด ได้แก่ ภาวะเงินเฟ้อ ค่าเงินบาทอ่อนตัว น้ำมันขาดแคลนและมีราคาแพง สินค้าการเกษตรไม่เป็นที่ยอมรับของตลาดโลก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี 2540 ที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ฟองสบู่แตกที่ส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางไปทั่วโลก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทาน “เศรษฐกิจพอเพียง” เพื่อเป็นการเตือนสติประชาชนและรัฐบาล ทรงเห็นว่า เศรษฐกิจพอเพียง สามารถนำไปสู่เป้าหมายของการสร้างความมั่นคงในทางเศรษฐกิจได้ เช่น โดยพื้นฐานแล้ว ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม เศรษฐกิจของประเทศจึงควรเน้นที่เศรษฐกิจการเกษตร เน้นความมั่นคงทางอาหาร หากมีเหตุการณ์ไม่ปกติ เช่น สงคราม หรือภาวะขาดแคลนทั่วโลก ถึงแม้จะมีเงินทองก็หาซื้ออาหารไม่ได้ ดังนั้น การสร้างความมั่นคงทางอาหาร เป็นการสร้างความมั่นคงให้ระบบเศรษฐกิจได้ เป็นระบบเศรษฐกิจที่ช่วยลดความเสี่ยง หรือความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจในระยะยาวได้ ทรงเตือนสติให้ทุกคนตระหนักอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลานานแล้วว่า การพัฒนาตามแนวทางสายกลางอย่างมีความสมดุล และพัฒนาอย่างมีขั้นตอน มีความพอดี พอประมาณ มีเหตุมีผล และมีภูมิคุ้มกันยามวิกฤต โดยผสมผสานความรู้ด้านต่างๆ รวมทั้งการมีสติ มีคุณธรรม ซื่อสัตย์สุจริต และมีความเพียรไม่ย่อท้อต่อปัญหาและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จะเป็นแนวทางที่เหมาะสมในการพัฒนาประเทศไทย สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ เพราะมีความยืดหยุ่น สามารถปรับตัวไปตามเวลา และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ เศรษฐกิจพอเพียง สามารถประยุกต์ใช้ได้ในทุกระดับ ทุกสาขา ทุกภาคของเศรษฐกิจ โดยมีหลักการที่คล้ายคลึงกันคือ เน้นการเลือกปฏิบัติอย่างพอประมาณ มีเหตุมีผล และสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ตนเองและสังคม เช่น ผู้ผลิตในภาคอุตสาหกรรม ไม่ควรขยายการลงทุน

เพิ่ม หรือเพิ่มการผลิตที่เกินตัว และนำไปสู่การเพิ่มความเสี่ยงที่ต้องพึ่งพิงผู้อื่น หรือภายนอกมากเกินไป จนขาดความสมดุลในระยะยาว แต่ควรดำเนินการด้วยความรอบคอบ ระวัง อย่างเป็นขั้นตอน มีการกระจายความเสี่ยงและสร้างเครือข่ายธุรกิจ เพื่อร่วมมือกันในกิจกรรมต่างๆ

มูลนิธิชัยพัฒนา (2550) ได้นำเสนอแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจประเทศไทยที่มีองค์พระประมุขของชาติได้ตระหนักและทรงเป็นพระองค์นำในเรื่องดังกล่าว ที่รู้จักกันในโครงการ “เศรษฐกิจพอเพียง” (self-sufficient economy) เศรษฐกิจพอเพียงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยมี เศรษฐศาสตร์พอเพียง คือ องค์ความรู้ที่อยู่เบื้องหลังเศรษฐกิจพอเพียง” ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ตะวันตกที่แพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน ให้ความสำคัญกับเทคนิคและวิธีการที่จะก่อให้เกิดความทันสมัย (modernization) คือ การให้ผลตอบแทนทางวัตถุ ซึ่งสามารถวัดที่มูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจได้ (economic value) โดยใช้เงินเป็นสื่อกลาง (medium of exchange) และเป็นหน่วยวัด เงินดังกล่าวยังใช้เป็นสินค้าตัวใหม่ที่ซื้อขายกันได้ ราคาของเงินที่เป็นสินค้าสามารถขึ้นลงตามหลักอุปสงค์และอุปทาน การดำรงชีวิตภายใต้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ปัจจุบันนั้นต้องยอมรับและให้ความสำคัญกับการแข่งขัน โดยเชื่อว่าการแข่งขันจะทำให้สามารถดึงศักยภาพของประชากรมาใช้ประโยชน์และต้องมีการพัฒนาศักยภาพตลอดเวลาเพื่อเพิ่มความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) นอกจากนี้อุตสาหกรรมและเทคโนโลยีที่เอาชนะธรรมชาติ คือ คำตอบสำหรับความสำเร็จ แต่วิธีการดังกล่าวทำให้ทรัพยากรถูกใช้หมดไปอย่าง (en claver development) แสดงให้เห็นว่าสิ่งหรือประโยชน์ที่คนหนึ่งได้รับ คือ สิ่งหรือประโยชน์ที่อีกคนหนึ่งหรือหลายคนต้องเสีย ตามหลักผลรวมเท่ากับศูนย์ (zero sum game) ซึ่ง Pareto ถือว่าขัดกันหลักเศรษฐศาสตร์สวัสดิการที่ยึดหลักว่าทุกคนต้องได้ประโยชน์ร่วมกัน (positive - sum game) คือการที่คนส่วนหนึ่งดีขึ้นต้องไม่ทำให้ คนอื่นเลวลง หรืออย่างน้อยก็เท่าเดิม วิธีการนี้จะก่อให้เกิดความร่วมมือและนำไปสู่ความสำเร็จดังที่ James D. Welfensohn ประธานธนาคารโลก กล่าวว่า “เราไม่สามารถแก้วิกฤตของคนในโลกได้ หากเราไม่ใช้แนวทางแบบรวมกัน ทั้งทางการเงิน สังคม การเมือง สถาบัน วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม” ซึ่งถือว่าเป็นแนวคิดที่เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ (new paradigm) ที่ให้ความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่าง “บุคคล” กับ “ระบบ” ว่าจะต้องไปด้วยกันและพึ่งพาอาศัยกัน (complementary) วิธีการเช่นนี้ต้องเริ่มด้วยการ พัฒนาศักยภาพของคนทั้งด้านความสามารถและการร่วมมือกับคนอื่น ซึ่งเป็นธรรมชาติของกลยุทธ์การเพิ่มพลังศักยภาพ (empowerment) ตามหลัก ช่วยเหลือตัวเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (one for all and all for one) วิธีการ กล่าวส่งเสริมให้ผู้สนใจในกลยุทธ์นี้ เริ่มพัฒนาโดยตั้งต้นจากพัฒนาตนเอง (intrinsic type of development) หรือ “ระเบิดออกไปจากภายใน” เป็นพื้นฐานความคิดที่เริ่มจากเข้าใจตนเอง เรียนรู้ตัวเอง อันนำไปสู่การมีความรู้เกี่ยวกับตนเอง (self-knowledge) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถือว่าเป็นความรู้ที่สำคัญที่สุด และความรู้ดังกล่าวจะ

เป็นประโยชน์ในการควบคุมตนเอง (self-control) การพึ่งพาตนเอง (self-reliance) การปรับสมดุลให้กับตัวเอง (self-adjustment) จะนำไปสู่ความ “พออยู่ พอกิน” ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในตัวเอง (self-confidence) และเป็นการปูพื้นฐานไปสู่ “การกินดี อยู่ดี” ต่อไปในอนาคต

อำพล เสนาณรงค์ (2539) กล่าวว่า การทำเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นทฤษฎีแห่งการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและการบริหารงานในการทำการเกษตรที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช มหาราช ทรงพระราชทานแก่พสกนิกรชาวไทย เพื่อแก้ไขปัญหาการเกษตร โดยการแบ่งพื้นที่การเกษตรออกเป็น 4 ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่ง ขุดสระกักเก็บน้ำ จำนวน 30 เปอร์เซ็นต์ ของพื้นที่ส่วนที่สอง ปลูกข้าว จำนวน 30 เปอร์เซ็นต์ ของพื้นที่ ส่วนที่สาม ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น 30 เปอร์เซ็นต์ และ ส่วนที่สี่ เป็นพื้นที่ที่ใช้สร้างสิ่งปลูกสร้างเช่น ที่อยู่อาศัย โรงเรียน เลี้ยงสัตว์ ฉาง จำนวน 10 เปอร์เซ็นต์ ของพื้นที่ จำนวนสัดส่วนของพื้นที่นี้ทั้งหมดสามารถปรับเพิ่มหรือลด ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของสภาพพื้นที่แต่ละแห่ง เช่น ครอบครัวยุคหนึ่งมีสมาชิกจำนวน 4 คน พื้นที่มีแหล่งน้ำใช้ได้ตลอดทั้งปี แต่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำก็ควรปรับลดพื้นที่ขุดสระ และเพิ่มพื้นที่นาข้าวเพื่อให้มีข้าวบริโภคเพียงพอดตลอดทั้งปี

สุณี รักษาเกียรติศักดิ์ (2542) ให้ความหมายของการพัฒนา หมายถึง ทำให้มั่นคง ทำให้ก้าวหน้า การพัฒนาประเทศก็ทำให้บ้านเมืองมั่นคงมีความเจริญ ความหมายของการพัฒนาประเทศนี้ก็เท่ากับตั้งใจที่จะทำให้ชีวิตของแต่ละคนมีความปลอดภัย มีความเจริญ มีความสุข การพัฒนาเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง (continuing process) การพัฒนาจึงจำเป็น ต้องให้ความสำคัญกับลำดับ/ขั้นตอน (stages) และความเชื่อมโยง (relation or linkage) เพราะฉะนั้น แนวคิดและทฤษฎีในการพัฒนาจึงปรากฏชัดเป็น 2 กลุ่ม ๆ หนึ่งมองการพัฒนาว่าดำเนินการไปตามลำดับหรือขั้นตอนจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่ง โดยต้องสร้างความพร้อมด้านต่างๆ อย่างเหมาะสม สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงเน้นสำหรับพันธุ์ไม้ ที่ปลูกในโครงการ ป่ารักษาว่าต้องยึดพระราชนโยบายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ ไม้ใช้สอย ไม้ผล และ ไม้ยืนต้นที่จะเติบโตเป็นป่า และป่าไม้ช่วยซึมซับน้ำฝนไว้ได้ดิน เป็นดินน้ำดีอาหาร เพื่อการบริโภคและการเกษตร อีกกลุ่มมองการพัฒนาว่าจะเกิดขึ้นได้โดยการกระตุ้นหรือชักนำโดยปัจจัยในการพัฒนา เช่น การสะสมทุน การค้าต่างประเทศ เป็นต้น โดยมีความเชื่อว่าความพร้อมนั้นสร้างได้ เพื่อให้สอดคล้องกับการสะสมทุนหรือการค้าระหว่างประเทศ บนความเชื่อดังกล่าวมักจะเกิดการพัฒนาแบบ “ก้าวกระโดด” เพราะประชาชนไม่สามารถสร้างความพร้อมตามแบบอย่างของนักพัฒนา และนักพัฒนาที่ไม่

สามารถปรับตนเองให้มีความพร้อมที่จะสอดคล้องกับความพร้อมของประชาชน ทำให้เกิดช่องว่าง และปัญหาได้ พระราชดำรัส เมื่อ 4 ธันวาคม 2540 ความว่า

“...ถ้าสามารถจะเปลี่ยนกลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมด แม้จะไม่ถึงครึ่ง อาจจะ เศษหนึ่งส่วนสี่ก็สามารถที่จะอยู่ได้ การแก้ไขจะต้องใช้เวลา ไม่ใช่ง่าย ๆ โดยมากคนก็ใจร้อนเพราะ เตื่อร้อน แต่ว่าถ้าทำตั้งแต่เดี๋ยวนี้ก็สามารที่จะแก้ไขได้...”

บรรดานักวิชาการด้านการพัฒนาชนบทและผู้ปฏิบัติด้านการพัฒนามักถกนออยู่เสมอ ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้กลยุทธ์ใดในการแนะนำเผยแพร่ประชาชนให้ยอมรับแนว พระราชดำริของพระองค์ เพราะในการพัฒนาชนบทตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ของไทยนั้น จำต้องยอมรับด้วยความจริงว่ายังไม่บรรลุเป้าหมายสมบูรณ์ดังที่ได้วางไว้ ปัญหาสำคัญ ที่ยังต้องคาอยู่เหนียวแน่น คือ การยอมรับการพัฒนาจากผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agent) เมื่อ วิเคราะห์จากแนวคิดของ Everett M. Rogers ที่เกี่ยวกับทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (the diffusion of innovation theory) มีสาระสำคัญว่า การที่บุคคลจะยอมรับ แนวคิดการพัฒนาได้นั้น จะต้องมีการปัจจัยเกี่ยวข้องมากมายขึ้นอยู่กับตัวบุคคล ระบบสังคม ระบบสื่อสารของนวัตกรรม และ ระยะเวลาการดำเนินการด้วย ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ขั้นตอนการยอมรับของประชาชนในแนวพระราชดำริ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้วพบว่าทรงเป็นนักพัฒนาชนบทที่ประสบความสำเร็จยิ่ง ดัง รายละเอียดดังนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปลูกฝังแนวพระราชดำริให้ประชาชนยอมรับไป ปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง โดยให้วงจรการพัฒนาดำเนินไปตามครรลองธรรมชาติ กล่าวคือ

1. ทรงสร้างความตระหนักแก่ประชาชนให้รับรู้ (awareness) ในทุกคราเมื่อ เสด็จพระ ราชดำเนินไปทรงเยี่ยมประชาชนในทุกภูมิภาคต่าง ๆ จะทรงมีพระราชปฏิสันถารให้ประชาชน ได้รับทราบถึงสิ่งที่ควรรู้ เช่น การปลูกหญ้าแฝกจะช่วยป้องกันดินพังทลาย และใช้ปุ๋ยธรรมชาติจะ ช่วยประหยัดและบำรุงดิน การแก้ไขดินเปรี้ยวในภาคใต้สามารถกระทำได้ การตัดไม้ทำลายป่าจะ ทำให้ฝนแล้ง เป็นต้น ตัวอย่างพระราชดำรัสที่เกี่ยวกับการสร้างความตระหนักให้แก่ประชาชน ความว่า

“...ประเทศไทยนี้เป็นที่ที่เหมาะสมมากในการตั้งถิ่นฐาน แต่ต้องรักษาไว้ ไม่ทำให้ประเทศไทยซึ่ง เป็นสวนเป็นนากลายเป็นทะเลทราย ก็ป้องกัน ทำได้...”

2. ทรงสร้างความสนใจแก่ประชาชน (interest) หลายท่านคงได้ยินหรือรับฟัง โครงการ อันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีนามเรียกขานแปลกหู ชวนฉงน น่าสนใจติดตามอยู่เสมอ เช่น โครงการแก้มลิง โครงการแก้มลิงดิน โครงการเส้นทางเกลือ โครงการ น้ำดีไล่น้ำเสีย หรือโครงการน้ำสามรส ฯลฯ เหล่านี้ เป็นต้น ล้วนเชิญชวนให้ติดตามอย่างใกล้ชิด แต่

พระองค์ก็จะมีพระราชธิบายแต่ละโครงการอย่างละเอียด เป็นที่เข้าใจอย่างรวดเร็วแก่ประชาชนทั้งประเทศ

3. ในประการต่อมา ทรงให้เวลาในการประเมินค่าหรือประเมินผล (evaluate) ด้วยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลต่างๆ ว่าโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระองค์นั้นเป็นอย่างไร สามารถนำไปปฏิบัติได้ในส่วนของตนเองหรือไม่ ซึ่งยังคงยึดแนวทางที่ให้ประชาชนเลือกการพัฒนาด้วยตนเอง ความว่า

“...ขอให้ถือว่าการทำงานที่จะทำนั้นต้องการเวลา เป็นงานที่มีผู้ดำเนินการมาก่อนแล้ว ท่านเป็นผู้ที่จะเข้าไปเสริมกำลัง จึงต้องมีความอดทนที่จะเข้าไปร่วมมือกับผู้อื่น ต้องปรองดองกับเขาให้ได้ แม้เห็นว่ามีจุดหนึ่งจุดใดต้องแก้ไขปรับปรุงก็ต้องค่อยพยายามแก้ไขไปตามที่ถูกที่ควร...”

4. ในขั้นทดลอง (trial) เพื่อทดสอบว่างานในพระราชดำริที่ทรงแนะนำนั้นจะได้ผลหรือไม่ ซึ่งในบางกรณีหากมีการทดลองไม่แน่ชัดก็ทรงมักจะมีให้เผยแพร่แก่ประชาชน หากมีการทดลองจนแน่พระราชหฤทัยแล้วจึงจะออกไปสู่สาธารณชนได้ เช่น ทดลองปลูกหญ้าแฝกเพื่ออนุรักษ์ดินและน้ำนั้น ได้มีการค้นคว้าหาความเหมาะสมและความเป็นไปได้จนทั่วทั้งประเทศว่าดี ยิ่ง จึงนำออกเผยแพร่แก่ประชาชน เป็นต้น

5. ขั้นยอมรับ (adoption) โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำรินั้น เมื่อผ่านกระบวนการมาหลายขั้นตอน บ่มเวลาการทดลองมาเป็นเวลานาน ตลอดจนทรงให้ศูนย์ศึกษาการพัฒนา อันเนื่องมาจากพระราชดำริและสถานที่อื่นๆ เป็นแหล่งสาธิตที่ประชาชนสามารถเข้าไปศึกษาดูได้ถึงตัวอย่างแห่งความสำเร็จ ดังนั้น แนวพระราชดำริของพระองค์จึงเป็นสิ่งที่ราษฎรสามารถพิสูจน์ได้ว่าจะได้รับผลดีต่อชีวิต และความเป็นอยู่ของตนได้อย่างไร

แนวพระราชดำริทั้งหลายดังกล่าวข้างต้นนี้ แสดงถึงพระวิริยะอุตสาหะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทุ่มเทพระสติปัญญา ทรากตราพระวรกาย เพื่อค้นคว้าหาแนวทางการพัฒนาให้พสกนิกรทั้งหลายได้มีความร่มเย็นเป็นสุขสถาพรยั่งยืนนาน นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอันใหญ่หลวงที่ได้พระราชทานแก่ปวงไทยตลอดเวลามากกว่า 50 ปี จึงกล่าวได้ว่าพระราชกรณียกิจของพระองค์นั้นสมควรอย่างยิ่งที่ทวยราษฎร์จักได้เจริญรอยตามเบื้องพระยุคลบาทตามที่ทรงแนะนำสั่งสอน อบรมและวางแนวทางไว้เพื่อให้เกิดการอยู่ดีมีสุขโดยถ้วนเช่นกัน

อรุณรัตน์ เป้าสมบัติ (2551) ได้นำเสนอโครงการโรงเรียนแก่นคนลำปางพอเพียงตามแนวพระราชดำริ เกิดขึ้นจากความต้องการที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรของคนลำปาง ให้มีงานทำ มีรายได้ และมีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น โดยอาศัยหลักพื้นฐานความพอเพียง พออยู่พอกิน ไม่สร้างหนี้ และห่างไกลอบายมุข จะช่วยให้ปัญหาหายากจนหมดไป บ้านเมืองเกิดความผาสุก ตามหลัก

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงหลักคำสอนที่ว่าให้อยู่อย่างพอประมาณ หรือ พอเพียง คือไม่โลภ ไม่สร้างหนี้ มีกิน มีใช้ เหลือจึงเก็บออมไว้ใช้ในคราวขาดสน และจำเป็น สอนอยู่อย่างมีเหตุมีผล ก็ต้องพิจารณาระหว่างข้อดี ข้อเสีย อย่างไรให้เกิดประโยชน์ที่สุด ความมีภูมิคุ้มกัน ไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุข และใช้ประชาธิปไตยในการดำเนินชีวิต รวมถึงเป็นผู้มีความรู้ หรือใฝ่หาความรู้อยู่เสมอ และเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรม จึงกลายเป็นพื้นฐานของโรงเรียนแก่นเงิน โรงเรียนแก่นเงินคนลำปางพอเพียง ตามแนวพระราชดำริ เป็นโรงเรียนคล้ายกับโรงเรียนชีวิต โรงเรียนแห่งนี้ไม่มีอาคารเรียน ไม่มีกระดานดำ โต๊ะเรียน หรือแม้กระทั่งครู แต่เป็นชาวบ้านที่มีจิตอันเป็นสาธารณะ เป็นผู้รู้ ที่เรียกว่า นักปราชญ์รอบรู้ในวิชาอาชีพต่างๆ ด้าน หรือถนัดอย่างใดอย่างหนึ่ง เข้ามาเป็นผู้ประสาทวิชา คอยสั่งสอน แนะนำให้กับหมู่บ้านที่มาจากครอบครัวที่ยากจน มีรายได้ต่ำกว่าเกณฑ์ จ.ป.ฐ. รวมถึงประชาชนผู้สนใจ ทั้งหมดจะดำเนินการในลักษณะเชิงบูรณาการ โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หรือการถ่ายทอดความรู้ระหว่างประชาชนที่มีความรู้ กับผู้ที่ไม่รู้ แบ่งปันกัน จึงจำเป็นต้องอาศัยนักปราชญ์ที่เรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน หรือผู้รู้ ในทุกเรื่อง เข้ามามีบทบาทในช่องว่างระหว่างภาครัฐ และท้องถิ่น เป็นวิทยากรที่เอื้ออาทรความรู้ ความสามารถให้กับชาวบ้าน ผสมผสานกับแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จนทุกวันนี้สามารถกำเนิด โรงเรียนคนจนลำปางพอเพียง ซึ่งจะเป็นแบบอย่างแห่งการเรียนรู้ ขยายขอบเขตสู่ท้องถิ่นทุกตำบล ผู้ที่ผ่านการฝึกอบรมอาชีพจากโรงเรียนแก่นเงิน สามารถนำเอาความรู้ที่ได้ไปประกอบสัมมาอาชีพ หรืออาชีพเสริม สามารถเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว หรือเป็นการลดรายจ่ายให้กับครอบครัว เช่น การปลูกพืชผักสวนครัว หรือ เลี้ยงไก่ไข่ เพื่อใช้เป็นอาหารในครัวเรือน ทำให้ลดรายจ่ายในหมวดอาหารลงไปได้ และหากผลผลิตค้ากล่าวมีมาก ก็ยังสามารถที่จะนำไปขายเพื่อเพิ่มรายได้ ให้กับครอบครัวต่อไป ประชาชนที่ผ่านการถ่ายทอดความรู้ จำนวนไม่น้อยนำความรู้ที่ได้ไปพัฒนาทรัพยากรครัวเรือน เครื่องมือ อุปกรณ์ หรือที่ดินของตนซึ่งปล่อยรกร้างว่างเปล่า ให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า

สิ่งตีพิมพ์ หนังสือพิมพ์มติชน (2551) ได้นำเสนอรายงานข่าวบ้านจำรุงชุมชนเข้มแข็ง ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ภาคตะวันออกของประเทศไทย ด้วยสภาพความเป็นอยู่ในชุมชนเน้นการพึ่งพาตนเอง จนเป็นที่ยอมรับและเป็นตัวอย่างที่ดี มีผู้มาศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ตลอดทั้งปี หมู่บ้านจำรุงส่งเสริมให้ประชาชน ได้นำผักพื้นบ้านมารับประทาน อาทิ ดอกอัญชัน ยอดมะระ ฆมิ้นชัน ฆะอม ใบชะพลู ใบบัวบก ยอดเสม็ดแดง ฯลฯ ใช้ประกอบเป็นอาหารหลัก รวมถึงชวนเชิญนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเป็นลูกค้าของร้านส้มตำ บ้านจำรุงได้บริโภคผักพื้นบ้านเหล่านี้ จนกระทั่งได้เป็นสัญลักษณ์ของชุมชน ที่นักท่องเที่ยวรู้จักและคุ้นเคย กลุ่มผู้สูงอายุบ้านจำรุง เป็นตัวอย่างของการรวมกลุ่มเพื่อสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์คุณภาพมากมาย อาทิ ผลิตภัณฑ์ข้าวซ้อมมือบรรจุถุงจำหน่ายในร้านค้าของชุมชน เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนมีสุขภาพที่ดี โดยมีโรงสีข้าว

ชุมชนเองมีการผลิตข้าวซ้อมมืออย่างต่อเนื่อง และนำเศษแกลบรำส่งให้กับกลุ่มเกษตรกรพื้นบ้านทำปุ๋ยชีวภาพ และนำปลายข้าวขายให้กับกลุ่มผู้เลี้ยงตะพาบน้ำนอกจากนี้บ้านจำรุงยังก่อตั้งกลุ่มธนาคารขยะ ผู้คนในชุมชนได้เห็นคุณค่าของเศษของที่เหลือใช้ แม้แต่ขยะมีการรวมกลุ่มกันจัดตั้งกลุ่มธนาคารขยะและสิ่งแวดล้อม รับซื้อขยะทุกประเภทมีการคัดแยกขยะแต่ละประเภท สามารถนำไปใช้ประโยชน์ ทำให้เด็กเยาวชนได้รับรู้ถึงขยะสิ่งของที่เหลือใช้ ปลูกฝังค่านิยม ทศนคติในการรักษ์สิ่งแวดล้อม

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สถาบันการวิจัยชุมชนกับการจัดการทรัพยากร (2545) ได้ทำการสำรวจและประเมินสถานภาพของการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนและการจัดการทรัพยากรในประเทศไทยครั้งนี้ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะทำความเข้าใจปัญหาในการจัดการทรัพยากร และแสวงหาประเด็นปัญหา สำหรับการวิจัยในอนาคต ในการศึกษาการจัดการทรัพยากรในเชิงอรรถประโยชน์ การจัดการทรัพยากรในเชิงนิเวศวัฒนธรรม การจัดการทรัพยากรในเชิงสถาบัน การจัดการทรัพยากรในเชิงสัมพันธของอำนาจ โดยการพิจารณาจากเกณฑ์ร่วมกัน ที่ตั้งอยู่บนกรอบความคิดหลักที่ใช้ในการศึกษา เพื่อแยกแยะให้เห็นข้อแตกต่างในเชิงแนวคิด และความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและ การจัดการทรัพยากรอย่างกว้างๆ เพื่อจะช่วยให้เป็นแนวทางให้สามารถเข้าใจกับบทบาทของชุมชน และท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร แม้ในความเป็นจริง อาจมีการศึกษาจำนวนหนึ่งที่พยายามผสมผสานส่วนต่างๆ ของแนวการศึกษาอื่นๆ ทำให้พบปัญหา คือสภาพปัญหาการจัดแย้งในการจัดการทรัพยากร เงื่อนไขของความขัดแย้งและบริบทต่างๆ ศักยภาพของท้องถิ่นในการมีส่วนร่วม การจัดการและการปรับตัว ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย

นพพร นิลณรงค์ (2539) ได้ทำการศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนกรณีศึกษาหมู่บ้านไม้ตะเคียน ตำบลตะเคียนปม กิ่งอำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน ได้ให้ข้อเสนอแนะในการมีส่วนร่วมของชุมชนว่าควรมีการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ร่วมคิดตัดสินใจ และควบคุมงบประมาณหรือบริหารงานอย่างเปิดเผย เป็นกระบวนการอย่างต่อเนื่อง ในชุมชนต่างๆ แบ่งแยกย่อย โดยมีโครงการภายในชุมชนอยู่ การที่ประชาชนแสดงออกในรูปแบบความพยายามที่จะเป็นการควบคุมและตัดสินใจการจัดสรรทรัพยากรของชุมชน มีการปรับเปลี่ยนลักษณะและวิธีการตามสิ่งแวดล้อมและความเหมาะสม การเข้าไปส่งเสริมของส่วนราชการควรเข้าไปเป็นกลุ่มที่เป็นธรรมชาติเหล่านี้ โดยไม่ต้องเข้าไปจัดการกับองค์กรต่างๆ ขึ้นมาใหม่

มนัส สุวรรณ และ ชูเกียรติ ลีสสุวรรณ (2531) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การให้ความรู้ความเข้าใจระดับตำบลในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดน่านและจังหวัดลำปาง พบว่า

1. ประชาชนโดยทั่วไปมีความรู้พื้นฐานเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ และให้ความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติต่อชีวิตประจำวันค่อนข้างดี มีความตระหนักในปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในท้องถิ่น และมีความพร้อมสูงในการมีส่วนร่วมเพื่อแก้ไขปัญหา
2. โครงข่ายและลักษณะทางสังคมไม่มีความสลับซับซ้อน ประชาชนส่วนใหญ่ให้ความเคารพนับถือ ปรีกษาหารือ และขอความช่วยเหลือจากผู้ใหญ่บ้านของตนเอง
3. แม้ว่าสื่อประเภทต่างๆ ค่อนข้างจำกัด แต่สื่อที่ปรากฏก็มีศักยภาพค่อนข้างสูงในการให้ความรู้ความเข้าใจแก่ประชาชนเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หอกระจายข่าว วิทยุ และโทรทัศน์

ลำแพน จอมเมือง และ สุทธิพงษ์ วสุโสภาน (2546) ทำการวิจัยเรื่อง “ผ้าทอไท ลื้อ: เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง” การทอผ้าของชุมชนไทยลื้อ ครอบคลุม 7 หมู่บ้านคือ บ้านเฮี้ย บ้านศาลา บ้านดอนไชย บ้านดินตอก บ้านหัวน้ำ บ้านหัวดอยและบ้านฝาย ซึ่งการทอผ้าและใช้วัตถุดิบที่ผลิตขึ้นมาเองกับชุมชน แต่ได้ใช้ฝ้ายย้อมสี จากโรงงานนอกชุมชน งานวิจัยสะท้อนให้เห็นการที่ชุมชนมีการรวมกลุ่มทอผ้าทั้งระบบหมู่บ้าน และระดับตำบล เพื่อการผลิตและการตลาด ทั้งนี้เพื่อการอนุรักษ์ภูมิปัญญาแห่งวัฒนธรรมผ้าทอไทลื้อ เพราะแสดงถึงความเป็นตัวตนที่เด่นชัด (identity) ของชุมชนไทยลื้อ ที่มีการคัดสรรถ่ายทอดสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน เพียงแต่เปลี่ยนจากระบบแลกเปลี่ยนสิ่งของ (barter system) อันเป็นรากฐานสำคัญของระบบการตลาดดั้งเดิม มาบูรณาการกับระบบตลาดสมัยใหม่ ที่มีการควบคุมคุณภาพการผลิต การกำหนดราคา การหาช่องทางจำหน่าย และการส่งเสริมการตลาดการเรียนรู้และปรับตัว งานวิจัยนี้พบว่า การกำหนดความสำเร็จและล้มเหลวของธุรกิจชุมชนผ้าทอไทลื้อ ประกอบด้วยเงินทุน การลงทุน การตลาดการบริหารจัดการด้านแรงงาน ด้านผู้นำ การมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่มทอผ้า ระเบียบปฏิบัติ และการปฏิสัมพันธ์กับภายนอก

พจน์ เทียมศักดิ์ (2543) ได้ทำการวิจัยในเรื่องปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน โดยใช้พื้นที่การศึกษาจังหวัดละโว้ มีสถานที่ที่เป็นชุมชนอันมีราษฎรอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่เป็นชาวอีสานตอนล่าง และบริเวณใกล้เคียง 99% เป็นชาวไทย 1% ที่ชักชวนญาติพี่น้องเข้ามาทำกินในเขตป่าสงวน จึงทำให้มีวัฒนธรรมประเพณีที่ติดมาจากท้องถิ่นดั้งเดิม การมาตั้งหมู่บ้านใหม่ จึงยังคงรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมอยู่โดย มีวัด มีโรงเรียนที่ตั้งอยู่ภายในชุมชน มี

ความสัมพันธ์กันดีภายในชุมชน มีพิธีกรรมความเชื่อต่างๆ รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้อย่างต่อเนื่อง มีสถาบันทางสังคมต่างๆ ที่ถ่ายทอดการเรียนรู้คือครอบครัว วัด ปราชญ์ชุมชน รวมไปถึงองค์กรของรัฐ คือ โรงเรียน เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ในโรงเรียน การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ถ้าชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับโรงเรียนอย่างมาก คือการร่วมกิจกรรมร่วมกันของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ การศึกษาในครั้งนี้อย่างได้พบ คือการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนส่วนใหญ่เป็นการเรียนรู้ระบบทางเดียวคือครูเป็นศูนย์กลาง โดยมาตรฐานเดียวกันการเรียนรู้ลักษณะเดียวแต่สิ่งที่ได้ค้นพบการจัดการเรียนรู้บางครั้งการสอนของครูได้พยายามสอนจากของจริงการปฏิบัติจริง ทำให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรงส่งผลให้ผู้เรียนเกิดความตั้งใจเรียนนอกจากนี้ยังเป็นการนำทรัพยากรที่มีในท้องถิ่นเพื่อนำมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน ทั้งประเภททรัพยากรบุคคล และแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีนั้น ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างครู ผู้เรียน และชุมชน การค้นพบอีกหนึ่งด้านคือ เกิดการสร้างสรรคและปรับปรุงภูมิปัญญาความรู้ หรือระบบการเรียนรู้ของชาวบ้านเกิดขึ้นจากความรู้ที่เกิดขึ้นมาจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม ภายในระบบจึงเกิดการปรับเปลี่ยน และเปลี่ยนแปลงนั้นเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคม จึงเกิดการประสานสร้างสรรคและปรับปรุงภูมิปัญญาขึ้นมาใหม่ เพื่อเป็นการรับแนวคิดและรูปแบบการจัดการ ที่เข้ามาประสานตามแต่ละบริบทของแต่ละท้องถิ่น และนำมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรมในชุมชน อันเป็นการบูรณาการให้เกิดการเรียนรู้

นันทมิตร นันทะเสน และคณะ (2548) ได้ศึกษาการสร้างความร่วมมือทางสังคมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ในพื้นที่ตำบลไหล่น่าน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน พบว่า

1. บทเรียนที่เป็นความจริงที่สะท้อนถึงความมั่นคงของชุมชนท้องถิ่นบทหนึ่ง ที่เห็นได้ว่าวิถีชีวิตของชุมชนจะขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากแบบแผนความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็นธรรมชาติอีกอย่างหนึ่งของมนุษย์เมื่ออยู่ที่แห่งใดเป็นเวลานานก็ย่อมจะเรียนรู้ ปรับตัวและสร้างสิ่งที่เป็นวัฒนธรรมของตนเองขึ้นมา และผ่านการทดลองในธรรมชาติจริงครั้งแล้วครั้งเล่า จึงมีสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์หรือสิ่งที่แสดงถึงการมีวัฒนธรรม แล้วถ่ายทอดแผ่ขยายมากยิ่งขึ้นเป็นอารยธรรมของกลุ่มชนและขณะเดียวกัน หากอารยธรรมไม่มีสิ่งๆ เรียกว่า “ภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้” ก็ไม่อาจจะคงอยู่ได้เช่นกัน ทำให้เชื่อว่าวัฒนธรรมชุมชนที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาจากการปรับตัวเข้ากับบริบทของสภาพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแต่ละแห่ง เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดความคงอยู่และความสมดุลในระบบนิเวศ

2. องค์ความรู้ท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการจัดและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่เชื่อมโยงไปสู่รูปธรรมการปฏิบัตินั้นก็คือ “การสร้างการมีส่วนร่วมในการ

เรียนรู้ร่วมกันในสังคมและการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน” ที่เป็นทั้งเป้าหมายและทิศทางในการพัฒนาในระยะยาวดังจะเห็นได้จากการก่อเกิดและพัฒนาการการมีส่วนร่วม

3. งานวิจัยได้สร้างความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งมากขึ้น และทำให้เห็นว่าความเป็นชุมชนเป็นทั้งอุดมการณ์ทางความคิดและกระบวนการของชุมชนในการเรียนรู้เพื่อการปรับตัวต่อสิ่งใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลา ชัดเจนขึ้น ซึ่งเมื่อชุมชนมีการขับเคลื่อนการทำงานอย่างเป็นกระบวนการ งานวิจัยจึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการนั้นในชุมชน ที่เป็นการทำงานอย่างเป็นขั้นตอนของชาวบ้านในชุมชน เพื่อศึกษาหาคำตอบหรือความสงสัยบางอย่างที่มีหรือต้องการสร้างองค์ความรู้ใหม่เพื่อพัฒนาท้องถิ่นของความสำเร็จและอุปสรรคต่างๆ อย่างต่อเนื่อง เพื่อสรุปทเรียนและตอบคำถามที่ชุมชนตั้งไว้ แล้วนำไปสู่การพัฒนาใหม่อย่างต่อเนื่อง

4. การใช้องค์ความรู้ชุมชนหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่มีทั้งคุณค่า ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม พิธีกรรมทางพุทธศาสนา (การสืบชะตาแม่น้ำ) และกฎกติกาหรือระเบียบชุมชน (กฎหมู่) ที่มีการปฏิสัมพันธ์หรือการพึ่งพาระหว่างชุมชนกับการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น นำมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้เอื้อต่อการดำรงชีวิตได้เป็นอย่างดี

5. การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่ม/องค์กรชุมชน โดยผ่านกระบวนการประชาสังคมในพื้นที่ ที่มีความสนใจในเรื่องป่าชุมชนและแม่น้ำร่วมกัน เพื่อนำไปสู่กระบวนการอนุรักษ์เพื่อชีวิตชุมชนซึ่งได้ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมและมีการขยายผลการปฏิบัติในพื้นที่มากขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะการเชื่อมร้อยกลุ่ม องค์กรชุมชน เป็นเครือข่ายการอนุรักษ์แม่น้ำน่านตลอดลำน้ำน่าน และลำน้ำว่า ในพื้นที่จำนวน 12 แห่ง และกับนอกพื้นที่ชุมชน รวมทั้งป่าชุมชน 25,000 ไร่ ในพื้นที่ตำบลไหล่น่าน ทำให้เกิดการสร้างความมั่นคงของแหล่งอาหารให้แก่ชุมชนได้เป็นอย่างดี

6. ชุมชนได้พัฒนางานวิจัยให้เป็นงานของส่วนกลาง (หน้าหมู่) โดยให้สมาชิกในชุมชนทุกหมู่บ้าน จำนวน 350 คน มีส่วนร่วมทั้งหมด สมาชิกจะเป็นแกนนำหลักในการเคลื่อนงานวิจัยในพื้นที่ของตนเอง และเพื่อให้คนในชุมชนทั้งตำบล 3,000 กว่าคน ได้รับประโยชน์ร่วมกัน จากผลการวิจัยที่ทำให้ทรัพยากรเอื้อต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม และได้เห็นการจัดการ โครงการวิจัยไม่ได้เป็นของสาธารณะที่ทุกคนจะจัดการได้โดยทั่วไป เนื่องจากมีลักษณะที่เป็นการจัดการองค์ความรู้และมีฐานความคิดเฉพาะเรื่อง จึงได้มีการจับบทบาทของกลุ่มคนในชุมชน จำนวน 45 คน มีบทบาทร่วมกันทั้ง นักการเมืองท้องถิ่น (สจ.) เจ้าหน้าที่รัฐ (เจ้าหน้าที่สาธารณสุข อาจารย์ อบต.) พระสงฆ์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อสม. แกนนำกลุ่ม (องค์กรทางสังคม เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มสตรี เยาวชน ฯลฯ)

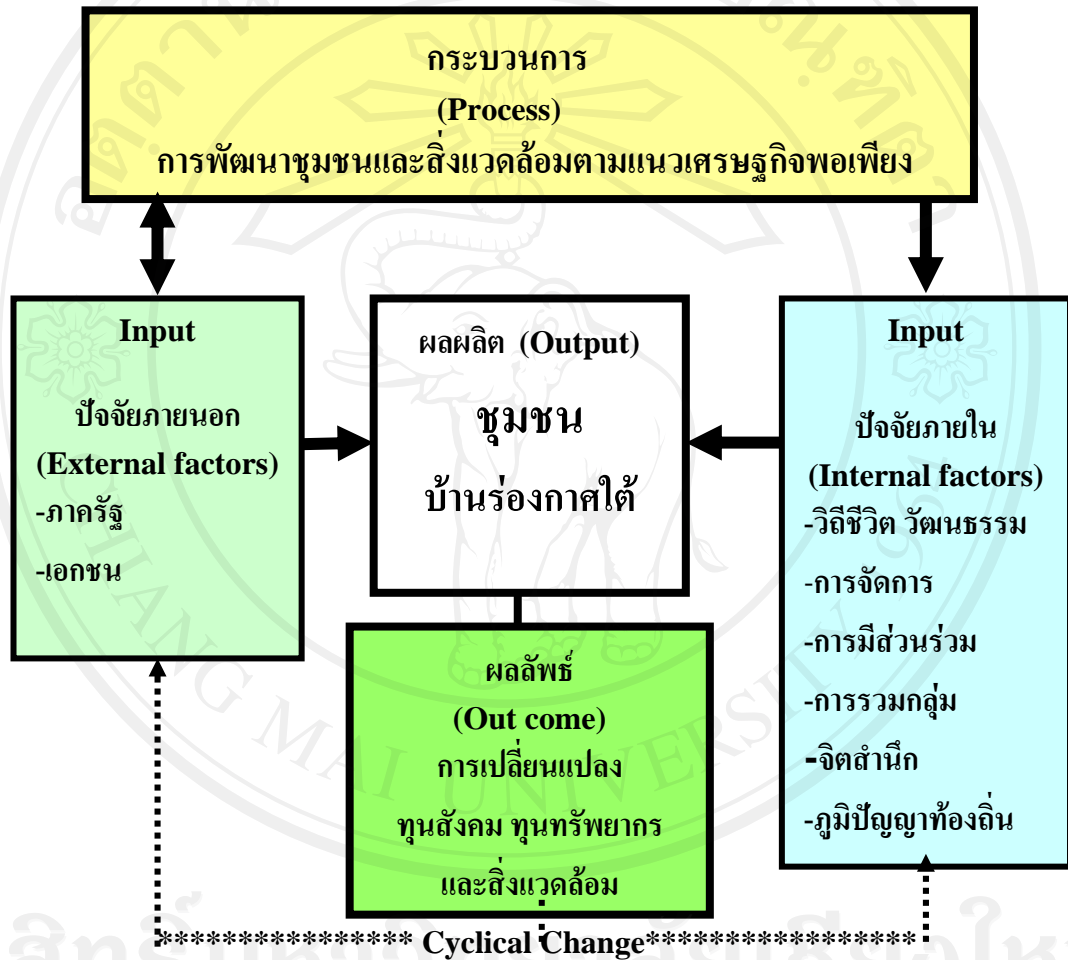
7. กระบวนการพัฒนางานวิจัยท้องถิ่น เป็นรูปแบบหนึ่งที่สะท้อนผลลัพธ์โดยตรงต่อชุมชนที่ชัดเจนที่สุด โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ โดยชุมชน การเรียนรู้ของชุมชน การปฏิบัติภารกิจกิจกรรมต่างๆ และการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของชุมชนทั้งหมด และได้พบว่า การบริหารจัดการงานวิจัยจะต้องมีฐานอำนาจอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะนำไปสู่การรวมหมู่ของคนในพื้นที่รวมทั้งคนทำวิจัยด้วย และเมื่อเกิดการรวมหมู่ทำงานแล้วงานวิจัยจะถูกยกขึ้นเป็นของหน้าหมู่ และเมื่อนั้น การมีส่วนร่วมในการควบคุมและจัดการทรัพยากรให้เอื้อต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชนที่กำหนดไว้แต่ต้นก็จะเกิดขึ้นเอง โดยมีงานวิจัยเป็นเพียงเครื่องมือและกระบวนการพัฒนาเท่านั้น จึงเป็นสิ่งที่ยืนยันแนวคิดและหลักการนี้ได้เป็นอย่างดีและเป็นรูปธรรมและชัดเจนที่สุด ภายใต้อำนาจการวิจัยท้องถิ่น เป็นตัวอย่างหนึ่งของการจัดการชุมชนที่สร้างความเป็นชุมชนและจิตสำนึกร่วมในการอนุรักษ์ฯ ในพื้นที่ พร้อมกับการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการอนุรักษ์ฯ แล้วประมวลเอาเนื้อหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนมาสร้างเป็นองค์ความรู้เฉพาะด้าน ซึ่งจะช่วยให้เกิดการสร้างการเรียนรู้แก่สังคม และช่วยยกระดับวาทกรรมการพัฒนาให้ขยายผลต่อการรับรู้แก่สาธารณะในวงกว้าง โดยเฉพาะนักพัฒนาและการวิจัยเกี่ยวกับการจัดการชุมชนให้สามารถมองเห็นการก่อเกิด พัฒนาการของกระบวนการพัฒนาและผลการพัฒนาได้ชัดเจนมากขึ้นและบทเรียนเหล่านี้ สามารถที่จะแลกเปลี่ยนเรียนรู้และนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาได้

กัจจเรช ศรีวิสัย (2551) การค้นคว้าแบบอิสระ เครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของกลุ่มน้ำแม่ละแะตำบลสะหลวง อำเภอแม่อิง จังหวัดเชียงใหม่ โดยได้ทำการศึกษาเครือข่ายทางสังคมปัจจัยของกระบวนการสร้างเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของกลุ่มอนุรักษ์กลุ่มน้ำแม่ละแะ ของชุมชน บ้านเมืองกะ ชุมชนเผ่าลัวะ ชุมชนบ้านพระบาทสี่รอย ชุมชนบ้านห้วยส้มสุก ชุมชนบ้านแม่กะเปียง ได้ค้นพบว่า ปัจจัยภายในที่ทำให้เกิดการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำเกิดจาก ภูมิปัญญาท้องถิ่น ลักษณะชุมชน ระบบนิเวศ วิถีชีวิต วัฒนธรรมของชุมชนและระบบเครือข่าย โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สัมพันธ์กับระบบคิด ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธาในหลักคำสอนของศาสนา ผ่านกระบวนการทางพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชน นำไปใช้เป็นแบบแผน เป็นแนวทางปฏิบัติในการสืบทอดสู่ลูกหลาน กลุ่มเครือข่ายและขยายตัวเป็นกลุ่มที่เข้มแข็ง สิ่งสำคัญคือการมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งมีวิสัยทัศน์ ในชุมชนมีจิตสำนึกในการเคารพสถาบันสูง โดยเฉพาะสถาบันพระมหากษัตริย์ นำไปสู่การดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายที่เข้มแข็งประสบผลสำเร็จ ปัจจัยภายนอก คือมีการส่งเสริมจากองค์กรเอกชน เช่น มูลนิธิการศึกษา พัฒนาชนบท สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย เข้ามาส่งเสริมด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต การเผยแพร่ศาสนาและ เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด ที่มีส่วนช่วยให้เกิดการรวมตัวและดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำทั้งสิ้น

2.4 กรอบแนวความคิดในการศึกษา

จากที่มาความสำคัญของปัญหาหลักการ แนวคิด ทฤษฎีวรรณกรรมงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำมาศึกษาปัจจัยในการสร้างทุนสังคม ทุนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ได้แสดงให้เห็นกรอบแนวความคิดในการศึกษา ดังนี้

แผนภาพ 1.4 กรอบแนวความคิดในการศึกษา

2.5 ปัญหาการวิจัย

ชุมชนมีปัจจัยในการสร้างทุนทางสังคม ทุนทางทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนาชุมชนและ สิ่งแวดล้อมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงอย่างไร ?